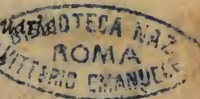
MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM LIBRI TRES: CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE: LAELIVS, VEL DE AMICITIA: PARADOXA STOICORVM SEX: SOMNIVM SCIPIONIS, EX LIBRO SEXTO DE REPVBLICA.

Quæ qui leget, facile, quantum in iis emendandis studium sit adhibitum, intelliget.

Additæ sunt in extremo opere variæ lectiones è libris manuscriptis, & ex ingenio.

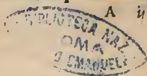
PAVLVS MANVTIVS ALDI F.

VENETIIS, M. D. XLVIII.

PAVLVS MANVTIVS AL[illegible] F.
BENEDICTO RHAMBERTO S. D.

NOn ignoras Benedicte Rhāberte, sensuum esse quandam in hominibus similitudinem; quæ cum in consuetudine cognita est, efficitur, ut, inter quos id accidit, amor exoriatur. ab hoc quasi fonte multorum amicitiæ manarunt. multos etiam beneficium cum obligasset, cum'q; id, quod acceperant, memoria conseruatum grato animo redderent, id'q; uterque fieri ob ingenij bonitatem, & uoluntatis erga se propensionem existimaret: statim est illam opinionem beneuolentia consecuta. itaque duæ causæ sunt, quamobrem homines ament inter se: sed hæc posterior, quæ à rebus externis originem ducit, cum illa superiore, quæ à natura proficiscitur, nullo pacto uidetur esse comparanda. illa enim primum habet eam suauitatem, qua, ut opinor, & certe nulla maior est, cum eos, quibus utimur, & iisdem rebus, quibus nos, & æque atque nos affici sentimus: deinde etiam qui in dando & accipiendo beneficio fructus est, eo non eget. nam si hæc actio bene merendi interdum & est, & esse potest in iis, qui uoluntate non admodum coniuncti sunt: quanto facilius existet apud eos, quorum animi ita consentiunt, ut quasi natura hortante easdem res appetere, ab iisdem fugere uideantur? at uero qui officiorum commoditatibus adducti in amicitiam coierunt; etiam si alter al-

terum in... summe diligat; tamen, si quando accidet, id quod accidere sæpe solet, ut ea, qua diligere cœperunt, causa tollatur, certe eorum animi pedetentim in amore languescent. quo in genere animaduertis Rhamberte quàm multi quotidie labantur. de quibus facile est intelligere, quid sentias, cum ab eorum instituto tua ratio tam uehementer abhorreat: probe enim te, quæ nostra debeat esse in iungendis amicitijs cautio, quæ in ijsdem colendis religio, quod item in omni uita præstandum officium sit, horum librorum, quos nunc tibi inscriptos ad te mittimus, lectio erudiuit sensi in me ipso; quem ab opibus non magnopere firmum, aut ne firmum quidem, tamen octauum abhinc annum tanto studio es complexus, quantum, qui ab omni re paratissimus sit, remunerando compensare uix possit. cumq; rerum mearum status, ut sunt humana, interdum mutaretur: memoria teneo, te nunquam immutatum, eandem semper cum mihi, tum fratribus meis uoluntatem ac beneuolentiam præstitisse. cum uero maior aliquanto inter nos consuetudo esse cœpisset; quod quidem est factum, postea quàm te in nostram uicinitatem contulisti: facile sentio, ad meam uitam recte conformandam quanto mihi obseruatio tuorum morum fuerit adiumento. collocutiones uero de literis nostræ quid non dicam delectationis, sed utilitatis habuerunt? equidem, si liceret, totos dies uellem tecum ponere. quarum enim ego rerum cognitione delector, earum in omni genere quæ tui sit iudicij subtilitas, intelligo. sed hanc latine scribendi rationem, in qua multi nunc uo=

lunt excellere, paucissimi possunt, eam uero sic tenes, ut tuis scriptis mihi quidē nihil esse purius uideatur. quod eo mirandum est magis, quia tu non, ut alij, diuturno, atque assiduo librorum usu, sed temporum studio subsiciuorum, hoc ut posses, consecutus es. nam ut omittam, quòd tibi, cuius fidei atque prudentiæ Veneti senatus arcana creduntur, otium non sæpe contingit: ecqui dies est, quo non ex amicis tuis aut consilio tibi aliquis, aut opera, aut etiam re sit adiuuandus? qua in consuetudine retinenda nimium diligens esse dum uis, accidit sæpe, ut tuum potius ipse commodum, quàm officij colendi facultatem prætermittas. quo ego me aptius facere sum arbitratus, si hæc opuscula, in quibus maxime de officio præcepta traduntur, ad te, quem cognoui esse omniū officiosissimum, mitterem. genus hoc Rhamberte quoddam est, quo ego eos, qui de me bene meriti sunt, remunerari soleo. perpende rem, nulla uidebitur: animum respice, gratissimum dices. Valè.

M. TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER I.

Quanquam te Marce fili annum iam audientem Cratippum,idq; Athenis, abūdare oportet præceptis, institutisq; philosophiæ,propter summam & doctoris auctoritatem,& urbis,quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis : tamen , ut ipse ad meam utilitatem semper cum græcis latina coniunxi,neque id in philosophia solum,sed etiam in dicendi exercitatione feci , idem tibi censeo faciendum,ut par sis in utriusque orationis facultate . quam quidem ad rem nos , ut uidemur , magnum attulimus adiumentum hominibus nostris, ut non modo græcarum literarum rudes , sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos & ad dicendum,et ad iudicandum . quamobrem disces tu quidem à principe huius ætatis philosophorum,& disces,quàm diu uoles : (tam diu autem uelle debebis, quoad te,quantùm proficias,non pœnitebit) sed tamen nostra legens non multum à Peripateticis dissidentia(quoniam utrique & Socratici,& Platonici esse uolumus) de rebus ipsis utere tuo iudicio:nihil enim impedio : orationem autem latinam profecto legendis nostris efficies pleniorem . nec uero hoc arroganter dictum existimari uelim : nam philosophandi scientiam concedens multis ; quod est oratoris proprium,apte,distincte , ornateq; dicere , quoniam in eo studio ætatem consumpsi , si id mihi assumo , ui=

deor id meo iure quodam modo uendicare. quamobrem magnopere te hortor mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui iam se illis ferè æquarunt, studiose legas: uis enim dicendi maior est in illis; sed hoc quoque colendum est æquabile, et temperatum orationis genus. & id quidem nemini uideo Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturq; & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum uehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. nos autem quantũ in utroq; profecerimus, aliorum sit iudicium, utrunque certe secuti sumus. equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi tractare uoluisset, grauissime, et copiosissime potuisse dicere: & Demosthenem, si illa, quæ à Platone didicerat, tenuisset, & pronunciare uoluisset, ornate, splendideq; facere potuisse. eodemq; modo de Aristotele, & Isocrate iudico: quorum uterque suo studio delectatus contempsit alterum. sed, cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri uolui maxime, quòd & ætati tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ grauissimum. nam, cum multa sint in philosophia et grauia, & utilia, accurate, copioseq; à philosophis disputata, latissime patere uidentur ea, quæ de officijs tradita ab illis, & præcepta sunt: nulla enim uitæ pars neque publicis, neque priuatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, ne=

quæ si cum altero cótrahas, uacare officio potest: in eóq; colendo sita uitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudo. atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum: quis est enim, qui nullis officij præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? sed unt non nullæ disciplinæ, quæ, propositis malorum et bonorum finibus, officium omne peruertunt: nam, qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum uirtute coniunctum; idq́; suis cómodis, non honestate metitur; hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur, fit, ut neque amicitiam colere possit, nec iustitiã, nec liberalitatem: fortis uero, dolorem summum malum iudicans; aut temperans, uoluptatem summũ bonum statuens esse certe nullo modo potest. quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione nó egeat; tamen sunt à nobis alio loco disputata. hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse uelint, de officio nihil queant dicere. neque ulla officij præcepta firma, stabilia, cóiuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab ijs, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli iampridem explosa sententia est: qui tamen haberent ius suum disputádi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officij inuentionem aditus esset. sequemur igitur hoc quidé tempore, & in hac quæstione potissimũ Stoicos, nó ut interpretes; sed, ut solemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrióq; nostro, quantũ, quoq; modo ui debitur, hauriemus.

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror: omnis enim, quæ à ratione suscipitur de aliqua re, institutio debet à definitione proficisci; ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur.

Omnis de officio duplex est quæstio. unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus uitæ confirmari possit. superioris generis huiusmodi exempla sunt; omnia ne officia perfecta sint; nunquid officium aliud alio maius sit; & quæ sunt generis eisdem. quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem uitæ cōmunis spectare uidentur. de quibus est nobis his libris explicandum.

nunquod

Atque etiam alia diuisio est officij. nam et mediū quoddam officium dicitur, & perfectum. perfectū autem officiū, rectū (opinor) uocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autē, cōmune, quod ij καθῆκον uocant. atque ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant; medium autem officium id esse dicāt, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panætio uidetur, consilij capiendi deliberatio. nam, honestum ne factu sit, an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit. in quo considerando, sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. tum autem inquirunt, aut consultant ad uitæ commoditatem, iucunditatemq; ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se possint iuuare, et suos,

offitium, [illegible]ῆκον μέσον

conducat id, nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. tertium dubitãdi genus est, cum pugnare uidetur cum honesto id, quod uidetur esse utile: cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se uidetur, fit, ut distrahatur in deliberando animus, afferatq; ancipitem curam cogitandi. hac in diuisione, cum præterire aliquid maximum uitium in diuidendo sit, duo prætermissa sunt: nec enim solum, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius; itemq; duobus propositis utilibus, utrum utilius. ita, quam ille triplicem putauit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili; post de comparatione eorum differendum.

Principio generi animantium omni est à natura tributum, ut se, uitam, corpusq; tueatur, declinetq; ea, quæ nocitura uideantur; omniaq;, quæ sint ad uiuendum necessaria, inquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. commune item animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, et cura quædam eorum, quæ procreata sunt. sed inter hominem, & belluam hoc maxime interest, quòd hæc tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum, quod adest, quodq; præsens est, se accommodat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum uidet, earumq; progressus, et quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat,

rebusq; præsentibus adiungit, atque annectit futuras; facile totius uitæ cursum uidet, ad eamq; degendã præparat res necessarias: eademq; natura ui rationis hominem conciliat homini & ad orationis, & ad uitæ societatem; ingeneratq; in primis præcipuum quendã amorem in eos, qui procreati sunt; impellitq;, ut hominum cœtus et celebrari inter se, & sibi obedire uelit; ob easq; causas studeat parare ea, quæ suppeditent ad cultum, & ad uictum, nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterisq;, quos charos habeat, tueriq; debeat. quæ cura exsuscitat etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. in primisq; hominis est propria, ueri inquisitio, atque inuestigatio. itaque, cum sumus necessarijs negocijs, curisq; uacui, tum auemus aliquid uidere, audire, ac discere; cognitionemq; rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene, beateq; uiuendum necessariam ducimus. ex quo intelligitur, quod uerum, simplex, sincerumq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. huic ueri uidendi cupiditati adiuncta est appetitio quædã principatus, ut nemini parere animus bene informatus à natura uelit, nisi præcipienti, & docenti, aut utilitatis causa iuste, et legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumq; rerum contemptio. nec uero illa parua uis naturæ est, rationisq;, quòd unũ hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictisq;, qui modus. itaque eorum ipsorũ, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinẽ, uenustatem, conuenientiam partium sentit. quam similitudinẽ natura, ratioq; ab oculis ad animum transferens, multo

etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consilijs, factisq́; conseruandum putat; cauetq́;, ne quid indecore, effœminate'ue faciat; tum, in omnibus et opinionibus, & factis ne quid libidinose aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus conflatur, & efficitur id, quod quærimus, honestũ; quod etiã si nobilitatũ non sit, tamen honestum sit; quodq́; uere dicimus, etiã si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidẽ ipsam Marce fili, & tanquam faciem honesti uides. quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ. Sed omne, quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia ueri solertiaq́; uersatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoq́; suum cuiq́;, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæq́; dicuntur, ordine, & modo, in quo inest modestia, & temperãtia. quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicita sunt: tamen ex singulis certa officiorũ genera nascuntur: uelut ex ea parte, quæ prima descripta est, in qua sapientiam, & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inuẽtio ueri: eiusq́; uirtutis hoc munus est propriũ: ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque uerissimum sit, quiq́; & acutissime, et celerrime potest & uidere, & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus rite haberi solet. quocirca huic quasi materia, quam tractet, & in qua uersetur, subiecta est ueritas. reliquis autẽ tribus uirtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuẽdasq́;, quibus actio uita

continetur; ut societas hominum, coniunctioq; serue-tur; & animi excellentia, magnitudoq; cum in augendis opibus, utilitatibusq; & sibi, & suis comparandis, tum multo magis in his ipsis desspiciendis eluceat. ordo autem, & constantia, & moderatio, & ea, quæ sunt his similia, uersantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solum mentis agitatio: his enim rebus, quæ tractantur in uita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem, & decus conseruabimus. Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam, uimq; diuisimus, primus ille, qui in ueri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam: omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, & decipi, et malū, & turpe ducimus. in hoc genere & naturali, & honesto duo uitia uitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisq; temere assentiamus: quod uitium effugere qui uolet, (omnes autem uelle debebunt) adhibebit ad cōsiderandas res & tempus, & diligentiam. alterum est uitium, quòd quidam nimis magnum studium, multamq; operam in res obscuras, atque difficiles conferunt, easdemq; non necessarias. quibus uitijs declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ, curæq; ponetur, id iure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpitium audiuimus, in geometria Sex. Pōpeium ipsi cognouimus, multos in dialectica, plures in iure ciuili. quæ omnes artes in ueri inuestigatione uersantur: cuius studio à rebus agendis abduci, contra officium est: uirtutis

enim laus omnis in actione consistit; à qua tamen sæpe fit intermissio, multiq; dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studijs cogitationis & sine opera nostra continere. omnis autem cogitatio, motusq; animi aut in consilijs capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene, beateq; uiuendum, aut in studijs scientiæ, cognitionisq; uersabitur. ac de primo quidem officij fonte diximus. De *tribus autem reliquis, latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & uitæ quasi communitas continetur. cuius partes duæ sunt; iustitia, in qua uirtutis splendor est maximus, ex qua boni uiri nominantur; & huic coniuncta beneficentia, quam eandem uel benignitatem, uel liberalitatem appellare licet.* Sed *iustitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria; deinde, ut communibus pro communibus utatur; priuatis autem ut suis. sunt autem priuata nulla natura; sed aut ueteri occupatione, ut qui quondam in uacua uenerunt; aut uictoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, aut pactione, conditione, sorte. ex quo fit, ut ager* Arpinas Arpinatum *dicatur*, Tusculanus Tusculanorum. *similisq; est priuatarum possessionum descriptio. ex quo, quia suum cuiusque fit eorum, quæ natura fuerant communia; quod cuique obtigit, id quisque teneat. eo si quis sibi plus appetet, uiolabit ius humanæ societatis. sed quoniam (ut præclare scriptum est à* Platone) *non nobis solum nati sumus, sed ortus nostri partem patria, partem parentes uendicant, partem amici; atque (ut placet* Stoicis) *quæ in terris*

gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se alij alijs prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem. Fundamentum autem iustitiæ est fides, id est dictorum, conuentorumq; constantia, & ueritas. ex quo, quanquam hoc uidebitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde uerba sint ducta, credamusq;, quia fiat, quod dictum est, appellatam fidem. Sed iniustitiæ duo genera sunt; unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab ijs, quibus infertur, si possint, non propulsant iniuriam: nam qui iniuste impetu in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus uiolenter uidetur afferre socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ, tam est in uitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe à metu proficiscuntur, cum is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, nisi id alteri fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur non nulli, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt: in quo uitio latissime patet auaritia, expetuntur autem diuitiæ tum ad usus uitæ necessarios, tum ad perfruendas uoluptates. in quibus autem maior est animus, in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut

nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in repub. princeps uellet esse, qui suis fructibus exercitum alere non posset. delectant etiam magnifici apparatus, uitaq́; cultus cum elegantia, & copia. quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. nec uero rei familiaris amplificatio nemini nocens uituperanda est: sed fugienda semper iniuria. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iustitiæ capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ'ue cupiditatem inciderint: quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas, nec fides regni est,

id latius patet: nam quidquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo plerunque fit tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam seruare societatem. declarauit id modo tempestas C. Cæsaris, qui omnia iura diuina, & humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisq́; ingenijs plerunque existunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates: quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur. sed in omni iniustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis est, & ad tempus, an consulto, & cogitata fiat iniuria: leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt; quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est. Prætermittendæ autem defensionis, deserendiq́; officij plures solent esse causæ: nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere no=

uerit atem, & ad fidem, ea negare interdum, et non ser uare, sit iustum : referri enim decet ad ea, quæ propo= sui in principio, fundamenta iustitiæ; primũ, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati seruiatur. ea cum tempore commutantur, commutatur officium, ut non semper sit idem : potest enim accidere promissum aliquod, & cõuentum, ut id effici sit inutile uel ei, cui promissum sit; uel ei, qui promiserit : nam si (ut in fa= bulis est) Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecis= set, Theseus filio Hippolito non esset orbatus: ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit : quo impetrato, in maximos luctus incidit. nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sint ijs, quibus promiseris, inutilia : nec, si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui quidẽ promise= ris, contra officiũ est, maius damnũ anteponi minori : ut, si constitueris te cuipiam aduocatum in rem præsen tem esse uenturum, atque interim grauiter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris; magisq; ille, cui promissum sit, ab officio disce dat, si se destitutum queratur. Iã, illis promissis non stã= dum esse, quis non uidet, quæ coactus quis metu, aut de ceptus dolo promiserit? quæ quidẽ pleraque iure præ= torio liberantur, non nulla legibus. Existunt etiam in= iuriæ sæpe calumnia quadam, & nimis callida, et ma= litiosa iuris interpretatione. ex quo illud, Summum ius summa iniuria, factum est iam tritũ sermone pro= uerbiũ. quo in genere etiam in Rep. multa peccantur. ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pa= ctæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum es=

sent pactæ, non noctium induciæ. nec noster quidem probandus est, si uerum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à senatu datum, cum ad locum uenisset, cum utrisq; separatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quàm progredi mallent: id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est: itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo R. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare est. quocirca in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis: est enim ulciscendi, & puniendi modus: atq; haud scio, an satis sit eum, qui lacessierit, iniuriæ suæ pœnitere, ut ipse ne quid tale posthac committat, et cæteri sint ad iniuriam tardiores. Atque in Rep. maxime conseruanda sunt iura belli: nam cum sint duo genera decertandi, unum per disceptationem, alterũ per uim, cumq; illud proprium sit hominis, hoc belluarum; confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine iniuria in pace uiuatur: parta autem uictoria conseruandi sunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerũt: ut maiores nostri Tusculanos, Aequos, Volscos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiã acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus sustulerunt: nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. mea quidem sententia, paci, quæ

nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendū. in quo si mihi obtemperatum esset, si non optimā, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. & cū ijs, quos ui deuiceris, consulendum est: tum ij, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quāuis murum aries percusserit, recipiendi sunt. in quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ij, qui ciuitates aut nationes deuictas bello in fidem recepissent, earū patroni essent more maiorum. ac belli quidem æquitas sanctissime fœciali populi R. iure perscripta est: ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustū, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante sit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat. cū autem Pompilio uideretur unam dimittere legionem, Catonis quoq; filium: qui in eadem legione militabat, dimisit. sed, cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eū obligaret militiæ sacramento, quia, priore amisso, iure pugnare cum hostibus non poterat. adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad Marcum filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cū in Macedonia bello Persico miles esset. monet igitur, ut caueat, ne prælium ineat: negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cū hoste. equidem illud etiam animaduerto, quòd, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis uocaretur, lenitate uerbi tristitiā rei mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quē nunc peregrinū dicimus:

nico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captiuis commutandis Romam missus esset, iurassetq; se rediturum, primum, ut uenit, captiuos reddendos in senatu nõ censuit: deinde, cum retineretur à propinquis, & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quã fidem hosti datã fallere. ac de bellicis quidem officijs satis dictum est. Meminerimus autem, & aduersus infimos iustitiã esse seruandam. est autem infima conditio & fortuna seruorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita iubẽt uti, ut mercenarijs ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus modis, idest aut ui, aut fraude, fiat iniuria: fraus quasi uulpeculæ, uis leonis uidetur: utrunq; alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna maiore. totius autẽ iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id tamen agunt, ut uiri boni esse uideantur. de iustitia satis dictum est. Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur. qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones: uidendum est enim primum, ne obsit benignitas & ijs ipsis, quibus benigne uidebitur fieri, & cæteris: deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultas: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est iustitiæ fundamentum; ad quam hæc referenda sunt omnia: nam & qui gratificatur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse uelle uideantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt; &, qui alijs nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suã rem aliena conuertant. sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiunt ab alijs, quod

alij largiantur: hiq; arbitrantur se beneficos in suos amicos uisum iri, si locupletent eos quacunque ratione. id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. uidendum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos non debet liberalis uideri: nihil enim est liberale, quod nō sit idem iustum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior est, quàm facultates; quòd, qui benigniores uolūt esse, quàm res patitur, primum in eo peccāt, quòd iniuriosi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. inest autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunque, & auferendi per iniuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. uidere etiā licet plerosq; nō tā natura liberales, quàm quadam gloria ductos, ut benefici uideantur, facere multa, quæ ab ostentatione proficisci magis, quàm à uolūtate uideantur. talis autem simulatio uanitati est coniūctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis. in quo & mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos, & cōmunitas, ac societas uitæ, & ad nostras utilitates officia ante collata. quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures causæ, maioresq; ponderis plus habebunt. quoniam autem uiuitur non cū perfectis hominibus, pleneq; sapientibus, sed cum ijs in quibus, præclare agitur, si sint simulacra uirtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligēdū, in quo aliqua signi-

ficatio uirtutis appareat; colendum autẽ esse ita quenque maxime, ut quisque maxime uirtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt, iustitia: nam fortis animus, & magnus in homine nõ perfecto, nec sapiente feruentior plerunque est: illæ uero uirtutes bonum uirum uidentur potius attingere: atque hæc in moribus considerẽtur. De *beneuolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur, sed beneuolentiã non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & constantia iudicemus: sin erũt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia; maior quædam cura adhibenda est: nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. quòd si ea, quæ acceperis utenda, maiore mensura, si modo possis, iubet reddere* Hesiodus: *quidnam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quàm acceperunt? etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dãdi beneficij, alterum reddẽdi: demus, nec ne, in nostra potestate est; non reddere uiro bono non licet, si modo id facere possit sine iniuria.* Acceptorum *autem beneficiorum sunt delectus habẽdi: nec dubium, quin maximo cuiq; plurimum debeatur. in quo tamen in primis, quo quisq; animo, studio, beneuolentia fecerit, ponderandum est: multi enim multa faciunt temeritate quadam, sine iudicio, uel modo, in omnes, uel repentino quodam, quasi*

Vt homo, qui erranti comiter monſtrat uiam,
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat, facit,
Vt nihilo minus ipſi luceat, cum illi accenderit.

una enim ex re ſatis præcipitur, ut, quidquid ſine detri mento poſſit commodari, id tribuatur cuique, uel ignoto. ex quo ſunt illa communia, non prohibere aquam profluentem; pati ab igne ignem capere; ſi quis uelit consilium, fidele deliberanti dare. quæ ſunt ijs utilia, qui accipiunt; danti non moleſta. quare & his utendum eſt, & ſemper aliquid ad communem utilitatem afferendum. ſed quoniam copiæ paruæ ſingulorum ſunt; eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multi tudo: uulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennij fi nem: Nihilo minus ut ipſi luceat: ut facultas ſit, qua in noſtros ſimus liberales. Gradus autem plures ſunt ſocietatis hominum: ut enim ab illa diſcedatur infinitate, propior eſt eiuſdem gentis, nationis, linguæ; qua maxime homines coniunguntur: interius etiam eſt, eiuſdem eſſe ciuitatis: multa ſunt enim ciuibus inter ſe cõ munia, forum, fana, porticus, uiæ, leges, iura, iudicia, ſuf fragia, conſuetudines præterea, & familiaritates, multæq; cum multis res, rationesq; contractæ. arctior uero colligatio eſt, ſocietas propinquorum: ab illa enim im menſa ſocietate humani generis, in exiguum, anguſtumq; concluditur. nam cum ſit hoc natura commu ne omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi; prima ſocietas in ipſo eſt coniugio, proxima in liberis, deinde una domus communia omnia. id autem eſt principium urbis, et quaſi ſeminariũ Reip. ſequuntur fratrum coniunctiones. poſt conſobrinorum, ſobri-

norumq́; : qui cum una domo iam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. quæ propagatio, & soboles, origo est Rerump. sanguinis autem coniunctio, & beneuolentia deuincit charitate homines: magnum est enim eadem habere monimenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulchra habere communia. sed omniū societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cum uiri boni, moribus similes, sunt familiaritate coniuncti: illud enim honestū, quod sæpe diximus, etiam si in alio cernimus, tamen nos mouet, atq; illi, in quo id inesse uidetur, amicos facit. & quanquam omnis uirtus nos ad se allicit, facitq́;, ut diligamus, in quibus ipsa inesse uideatur; tamē iustitia, & liberalitas id maxime efficit. nihil autem est amabilius, nec copulantius, quàm morum similitudo bonorum: in quibus enim eadem studia sunt, eædemq́; uoluntates, in his fit, ut æque quisq; altero delectetur, ac se ipso: efficiturq́; id, quod Pythagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficijs ultro, citroq́; datis, acceptisq́;. quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma deuinciuntur societate. sed, cum omnia ratione, animoq́; lustraueris, omnium societatū nulla est gratior, nulla carior, quàm ea, quæ cum Rep. est unicuique nostrum. chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una complexa est. pro qua quis bonus dubitet mortē oppetere, si ei sit profuturus? quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam,

& in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. sed si contentio quædam, & cōparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij; principes sunt patria, & parentes, quorum beneficijs maxime obligati sumus; proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium; deinceps bene conuenientes propinqui, quibus communis etiā plerunq; fortuna est. quamobrem necessaria uitæ præsidia debentur ijs maxime quos ante dixi: uita autem, uictusq; communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdū etiam obiurgationes in amicis uigent maxime; estq; ea iucundissima amicitia, quam similitudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officijs tribuendis, uidendum erit, quid cuiq; maxime necesse sit, & quid quisq; nobiscum, uel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. ita non ijdē erunt necessitudinum gradus, qui & temporum. suntq; officia, quæ alijs magis, quàm alijs, debeantur: ut, uicinum citius adiuueris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem: at si lis in iudicio sit, propinquum potius, & amicum, quàm uicinum defenderis. hæc igitur, & talia circunspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatioq; capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, et addendo, deducendoq; uidere, quæ reliqui summa fiat, ex quo, quantum cuiq; debeatur, intelligas. sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quidquā magna laude dignum sine usu, et exercitatione consequi possunt: sic officij conseruādi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi; sed rei

lum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda; uerum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. itaque uiros fortes, & magnanimos, eosdem bonos, & simplices, ueritatis amicos, minimeq; fallaces esse uolumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, & magnitudine animi facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur: ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatũ esse cupiditate uincendi; sic ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime uult princeps omnium esse uel potius solus esse. difficile autem est, cũ præstare omnibut cócupieris, seruare æquitaté, quæ est iustitiæ maxime propria. ex quo fit, ut neq; disceptatione uinci se, nec ullo publico, ac legitimo iure patiantur: existuntq; in Rep. plerunque largitores, et factiosi, ut opes quammaximas consequantur, & sint ui potius superiores, quàm iustitia pares. sed quo difficilius, hoc præclarius: nullum enim est tempus, quod iustitia uacare debeat. fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. uera auté, & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat, principemq; esse mauult, quàm uideri: etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis uiris non est habendus. facillime autem ad res iniustas impellitur, ut quisque est altissimo animo & gloriæ cupido. qui locus est sanè lubricus, ꝙ uix inue-

nitur,qui laboribus susceptis,periculisq; aditis,nō quasi mercedem rerū gestarum desideret gloriam. Omnino fortis animus,& magnus duabus rebus maxime cernit ur:quarum una:in rerum externarum despiciētia ponitur,cum persuasum sit nihil hominē,nisi quod honestum,decorūq; sit,aut admirari,aut optare, aut expetere oportere,nulliq; neq; homini,neq; perturbationi animi,nec fortunæ succūbere.altera est res, ut, cum ita sis affectus animo,ut supra dixi; res geras magnas illas quidem,et maxime utiles,sed ut uehemēter arduas,plenasq; laborum.& periculorum,tū causa uitæ,tum multarum rerū,quæ ad uitam pertinent. harum rerum duarum splendor omnis,et amplitudo est, addo etiam utilitatem,in posteriore:causa autē, et ratio efficiens magnos uiros est in priore:in eo enim est illud,quod excellentes animos,et humana contēnentes facit.id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id,quod honestū sit,bonum iudices, et ab omni animi perturbatione liber sis: nam & ea, quæ eximia plerisque,et præclara uidentur,parua ducere,eaq; ratione stabili,firmaq; cōtemnere,fortis animi,magniq; dicendum est; et ea,quæ uidentur acerba,quæ multa,et uaria in hominū uita,fortunaq; uersantur,ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas,nihil à dignitate sapiētis,robusti animi est,magnæq; constantiæ. non est autem consentaneum,qui metu non frangatur,eū frangi cupiditate;nec,qui inuictum se à labore præstiterit, uinci à uoluptate.quamobrem & hæc uitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas:nihil enim est tam angusti animi,tamq; parui,quàm amare diuitias: nihil

honestius, magnificentius, quàm pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre. cauenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi: eripit enim libertatem, pro qua maganimis uiris omnis debet esse contentio. nec uero imperia expetenda, ac potius non accipiēda interdum, aut deponenda non nunquam. uacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiā ægritudine, & uoluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ afferat tum constantiam, tum etiam dignitatem. multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes à negocijs publicis se remouerunt, ad ociumq; perfugerunt. in his & nobilissimi philosophi, longeq; principes, & quidam homines seueri, & graues nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: uixeruntq; nonnulli in agris, delectati re sua familiari. his idem propositum fuit, quod & regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur, cuius proprium est sic uiuere, ut uelis. quare, cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, ociosis; alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & paruo. in quo quidem neutrorum omnino contemnēda est sententia: sed & facilior, & tutior, & minus alijs grauis, aut molesta uita est ociosorum, fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemq; aptior eorum, qui se ad Remp. & ad magnas res gerendas accommodauerunt. quapropter & his forsitan concedendum sit Remp. non capessentibus, qui excellēti ingenio, doctrinæ sese dedi=

derunt;& ijs qui aut ualetudinis imbecillitate,aut ali qua grauiore causa impediti, à Rep.recesserunt, cũ eius administrandæ potestatem alijs,laudemq́; concederent. quibus autem talis nulla est causa, si despicere se dicant ea,quæ pleriq; admirentur,imperia,et magistratus, his non modo non laudi, uerum etiam uitio dandum puto. quorum iudicium in eo,quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed uidentur labores, & molestias tum offensionum,tum repulsarum,quasi quandam ignominiam, timere,& infamiam: sunt enim,qui in rebus contrarijs parum sibi constent; uoluptatem seuerissime contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia; atque ea quidem non satis constanter. sed ijs,qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum,abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda Resp. est: nec enim aliter aut regi ciuitas,aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem Remp. nihil minus quàm philosophis,haud scio an magis etiam,& magnificentia,et despicientia adhibenda est rerum humanarum,quam sæpe dico,et tranquillitas animi,atque securitas: si quidem nec anxij futuri sunt,& cum grauitate, constantiáq; uicturi.quæ eo faciliora sunt philosophis,quo minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna feriat; et quo minus multis rebus egent; et quia,si quid aduersi eueniat,tã grauiter cadere non possunt. quocirca nõ sine causa maiores motus animorum concitantur: maioraq́; efficienda Remp.gerentibus, quàm quietis,quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & uacuitas

cuitas ab angoribus. ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modo consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem: in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem: in omnibus autem negotijs prius, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens. sed cum plerique arbitrentur res bellicas maiores esse, quàm urbanas; minuenda est hæc opinio: multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem: atque in magnis animis, ingenijsq; id plerunque contingit, eoq; magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. uere autem si uolumus iudicare, multæ res extiterunt urbanæ maiores, clarioresq;, quàm bellicæ. quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius; citeturq; Salamis clarissimæ testis uictoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, iudicandum est: illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta seruantur. & Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adiuuerit: at ille adiuuit Themistoclem: est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui à Solone erat constitutus. licet eadem de Pausania, Lysandroq; dicere. quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt: quin etiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. mihi quidem neque, pueris nobis,

M. Scaurus C. Mario, neque, cum uersaremur in Rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere uidebatur: parua enim sunt foris armà, nisi est consilium domi. nec plus Africanus: singularis & uir, & imperator, in excidenda Numantia Reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica priuatus, cum Ti. Gracchum interemit. quanquam haec quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam ui, manuq; confecta est. sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano sine exercitu. illud autem optimum est, in quo me inuadi solere ab inuidis, & improbis audio:

Cedant arma togae: concedat laurea linguae.

ut enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus non ne togae arma cessere? neque enim in Rep. periculum fuit grauius unquam, nec maius otium. ita consilijs, diligentiaq; nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. quae res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim Marce fili apud te gloriari, ad quem & haereditas huius gloriae, & factorum imitatio pertinet. mihi quidem certe uir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audientibus hoc tribuit, ut diceret frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Rep. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. sunt ergo domesticae fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, operae, studijq; ponendum est: omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso, magnificoq; quaerimus, animi efficitur, non corporis uiribus. exercendum tamen est corpus, & ita afficiendum, ut obedire consilio, rationiq; possit in

exequendis negotijs, & in labore tolerando. honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura, & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati Reip. præsunt, quàm qui bella gerunt. itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, non nunquam etiam illata, ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum: in quo etiam mortui ualuit auctoritas. quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo: sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus. bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita uideatur. fortis uero animi, & constantis est non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deijci, ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere. quanquam hoc animi, illud etiam ingenij magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquanto ante constituere, quid accidere possit in utranque partem; & quid agendum sit, cum quid euenerit; nec committere aliquid, ut aliquando dicendum sit, non putaram. hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilioq; fidentis. temere autem in acie uersari, & manu cum hoste confligere, immane quiddá, & belluarum simile est. sed, cum tempus est, necessitasq; postulat, decertandum manu est, & mors seruituti, turpitudiniq; anteponenda. De euertendis autem, diripiendisq; urbibus ualde illud considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat. idq; est uiri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conseruare, in omni fortuna recta, atque honesta retinere: ut enim sunt (quemadmodum supra dixi) qui urbanis rebus bel-

licas anteponunt; sic reperias multos, quibus periculosa, & callida consilia quietis cogitationibus splendidiora, & maiora uideantur. nunquam omnino periculi fuga committendum est, ut imbelles, timidiq; uideamur: sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leuiter ægrotantes leuiter curant, grauioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. quare in tranquillo tempestatem aduersam optare, dementis est: subuenire autem tempestati quauis ratione, sapientis, eoq; magis, si plus adipiscere re explicata boni, quàm addubitata mali. periculosæ autem rerum actiones partim ijs sunt, qui eas suscipiunt; partim Reip. itemq; alij de uita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in discrimen uocantur. promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimicareque paratius de honore, & gloria, quàm de cæteris commodis. inuenti autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed uitam etiam profundere pro patria parati essent; ijdem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere uellent, ne Rep. quidem postulante: ut Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux esset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregie, uertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginnusis remouendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. quibus ille respondit; Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse; se fugere sine suo dedecore non posse. atque hæc quidem Lacedæmonijs plaga mediocris fuit, illa pestifera, qua, cum Cleom

brotus inuidiam timens, temere cum Epaminunda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq́; magisq́; uiri nunc gloria claret.

quod genus peccandi uitandum est etiam in rebus urbanis: sunt enim, qui, quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino, qui Reip. præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem ciuium sic tueantur, ut, quidquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, ut totum corpus Reip. curent; ne, dum partem aliquam tuentur, reliquias deserant: ut enim tutela, sic procuratio Reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissi, gerenda est. qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in ciuitatem inducunt, seditionem, atque discordiam: ex quo euenit, ut alij populares, alij studiosi optimi cuiusque uideantur, pauci uniuersorum. hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ, in nostra Rep. non solum seditionis, sed pestifera etiam bella ciuilia. quæ grauis & fortis ciuis, in Rep. dignus principatu fugiat, atque oderit, tradetq́; se totum Reip. neque opes, aut potentiam consectabitur, totamq́; eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. nec uero criminibus falsis in odium aut inuidiam quenquam uocabit: omninoq́; ita iustitiæ, honestatiq́; adhærescet, ut, dum eam conseruet, quamuis grauiter offendat, mortem appetat potius, quā deserat illa, quæ dixi. miserrima est omnino ambitio, honorumq́;

contentio. de qua præclare apud eundem est Platonem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius Remp. *administret, ut, si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. idemq; præcepit, ut eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri* Remp. *uelint: qualis fuit inter* P. *Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.* Nec *uero audiendi, qui grauiter irascendum inimicis putant, idq; magnanimi, & fortis uiri esse censent. nihil enim laudabilius, nihil magno, & præclaro uiro dignius placabilitate, atq; clementia.* In *liberis uero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur; ne, si irascamur aut intempestiue accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. & tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur* Reipub. *causa seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest. omnis autem & animaduersio, & castigatio contumelia uacare debet, neque ad eius, qui punit aliquem, aut uerbis castigat, sed ad* Reipub. *utilitatem referri.* Cauendum *est etiam, ne maior pœna, quàm culpa sit; &, ne iisdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidem.* Prohibenda *autem maxime est ira in puniendo: nunquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit; quæ est inter nimium, & parum: quæ placet peripateticis, & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter à natura datam. illa uero omnibus in rebus repudianda est: optandumq;, ut ij, qui præsunt* Reipub. *legum similes sint: quæ ad puniendum non iracundia,*

sed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus prosperis, & ad uoluntatem nostram fluentibus, superbiam magnopere, fastidium, arrogantiamq; fugiamus: nam ut aduersas res, sic secundas immoderate ferre, leuitatis est: præclaraque est æquabilitas in omni uita, & idem semper uultus, eademq; frons: ut de Socrate, item de Caio quoque Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum Regem, rebus gestis, & gloria superatum à filio, facilitate uero, & humanitate uideo superiorem fuisse: itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut recte præcipere uideantur, qui monent, ut, quanto superiores simus, tanto nos summissius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere; ut equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes domitoribus tradere soleant, ut his facilioribus possint uti, sic homines secundis rebus effrenatos, sibiq; præfidentes tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietatemq; fortunæ. Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum: hisq; etiam maior, quàm ante, tribuenda est auctoritas: ijsdemq; temporibus cauendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus. in quo falli facile est: tales enim nos esse putamus, ut iure laudemur: ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis uersantur erroribus. sed hæc quidem hactenus. Illud autem sic est iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab ijs, qui Remp. regant, quòd eorum

administratio latissime pateat, ad plurimosq; pertineat. esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in uita ociosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quædam, seseq; suarum rerum finibus continerent; aut interiecti inter philosophos, & eos, qui Remp. *administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludétes ab eius usu suos, potiusq; & amicis impartientes, &* Reip. *si quando usus esset. quæ primum bene parata sit, nulloq; turpi quæstu, neque odioso: tum quamplurimis, modo dignis, se utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius, luxuriæq;, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. hæc præscripta seruantem licet magnifice, grauiter, animoseque uiuere, atque etiam simpliciter, fideliter, uitæq; hominum amice sequitur, ut de illa reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua uerecundia, & quasi quidam ornatus uitæ, temperantia & modestia, omnisq; sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur, hoc loco continetur id, quod dici latine decorum potest: græce enim πρέπον dicitur. huius uis est ea, ut ab honesto non queat separari: nam & quod decet, honestum est; &, quod honestum est, decet. qualis autem differentia sit honesti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest: quidquid enim est, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas: itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet: nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, considerate; omniq; in re, quid sit ueri, uidere, & tueri decet: con-*

traq; falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare, & mente captum esse. & iusta omnia decora sunt; iniusta omnia contra, ut turpia sic indecora. similis est ratio fortitudinis: quod enim uiriliter, animoq; magno fit, id dignum uiro, & decorum uidetur; quod contra, id ut turpe, sic indecorum. quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum, & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu: est enim quiddam, idq; intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis à uirtute potest, quàm re separari. ut enim uenustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à ualetudine; sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud est cum uirtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. est autem eius descriptio duplex: nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate uersatur; & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. atque illud superius sic ferè definiri solet: decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse uelint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. hæc ita intelligi a philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur, de quo alio loco plura dici solent. sed tum seruare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: ut, si aut Aeacus, aut Minos diceret, ODERINT, dum metuant; aut,

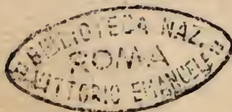
NATIS *sepulcrum ipse est parens*;

indecorum uideretur, quod eos fuisse iustos accepimus. at Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. sed poetæ, quid quenque deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiaq; animantium reliquorum. quocirca poetæ in magna uarietate personarum, etiam uiciosis quid conueniat, & quid deceat, uidebunt: nobis autem cum à natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, uerecundiæ partes datæ sint, cumq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus; efficitur, ut & illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm late fusum sit, appareat, & hoc, quod spectatur in uno quoque genere uirtutis: ut enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt; sic hoc decorum, quod elucet in uita, mouet approbationem eorum, quibuscum uiuitur, ordine, & constantia, moderatione dictorum omnium, atque factorum. adhibenda est igitur quædam reuerentia aduersus homines, & optimi cuiusq;, & reliquorum: nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est: sed etiam omnino dissoluti. est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iustitiam, & uerecundiam. iustitiæ partes sunt, non uiolare homines: uerecundiæ, non offendere: in quo maxime perspicitur uis decori. his igitur expositis, quale sit id quod decere dicimus, intellectum puto. Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet uiam, quæ deducit ad cõuenientiam

conseruationemq; naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus; sequemurq; & id, quod acutum, & perspicax natura est, & id quod ad hominum societatem accommodatum; & id, quod uehemens, atq; forte. sed maxima uis decori in hac inest parte, de qua disputamus, neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt. Duplex est enim uis animorum, atq; naturæ. una pars in appetitu posita est; quæ est ὁρμὴ græce; quæ hominem huc, & illuc rapit: altera in ratione; quæ docet, & explanat, quid faciendum, fugiendumq; sit. ita fit, ut ratio præsit, appetitus uero obtemperet. omni autem actio uacare debet temeritate, & negligentia; nec uero agere quidquam, cuius non possis causam probabilem reddere: hæc est enim ferè descriptio officij. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamq; neq; præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignauiam deserant; sintq; tranquilli, atq; omni perturbatione animi careant. ex quo elucebit omnis constantia, omnisq; moderatio. nam qui appetitus longius euagantur, et tanquã exultantes siue cupiendo, siue fugiendo non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, et modum transeunt: relinquunt enim, & abijciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ. à quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut uoluptate nimia gestiunt: quorum omnium uultus, uoces, motus, statusq; mutantur. ex quibus illud intelligitur (ut ad officij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, se-

dandoq́;, excitandamq́; esse animaduersionem, & diligentiam, ut ne quid temere, ac fortuitu, inconsiderate, negligenterq́; agamus: neque enim ita generati à natura sumus, ut ad ludum, & iocum facti esse uideamur, sed ad seueritatem potius, & ad quædam studia grauiora, atque maiora. ludo autem, & ioco uti illis quidem licet, sed, sicut somno & quietibus cæteris, tum, cũ grauibus, serijsq́; rebus satisfecerimus. ipsumq́; genus iocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet: ut enim pueris non omnem licentiam ludẽdi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena; sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat. duplex omnino est iocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum: alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facete dicta; ut ea, quæ à sene Catone sunt collecta, quæ uocantur ἀποφθέγματα. facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis ioci. alter est, si tempore fit, ac remisso animo, libero dignus: alter ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur uerborum obscœnitas. ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatiq́; uoluptate in aliquam turpitudinem delabamur. suppeditant autem & campus noster, & studia uenandi honesta exempla ludendi. sed pertinet ad omnem officij quæstionem semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisq́; bestijs antecedat: illæ enim sentiunt, nisi uoluptatem, ad eamq́; feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo ali-

tur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit, uidendiq;, & audiendi delectatione ducitur. quin etiam, si quis est paulo ad uoluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat, & dissimulat appetitum uoluptatis, propter uerecundiam. ex quo intelligitur corporis uoluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamq; contemni, & reijci oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat uoluptati, diligenter ei tenendum esse modum eius fruendæ. itaque uictus, cultusq; corporis ad ualetudinem referantur, & ad uires, non ad uoluptatem. atque etiam, si considerare uolumus, quæ sit in natura excellentia, & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuria, & delicate, ac molliter uiuere; quamq; honestum, parce, continenter, seuere, sobrieq;. intelligendum est etiam, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæq; eius, qua antecellimus bestijs, à qua omne honestum, decorumq; trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quæ proprie singulis est tributa: ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim uidemus uelocitate ad cursum, alios uiribus ad luctandum ualere; itemq; in formis. alijs dignitatem inesse, alijs uenustatem) sic & in animis existunt etiam maiores uarietates. erat in L. Crasso, & L. Philippo multus lepos, maior etiam, magisq; de industria in C. Cæsare L. filio. at ijsdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druso adolescente singularis seueritas, in C. Lælio multa hilaritas, in eius

familiari Scipione ambitio maior, uita tristior. de Græcis autem dulcem & facetum, festiuiq; sermonis, atque in omni ratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus; contra Pythagoram, & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. callidum Annibalem ex Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus, facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. in quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Pheræum Iasonem cæteris anteponunt. in primisq; uersutum, & callidum factum Solonis: qui, quo & tutior uita eius esset, & plus aliquanto Reip. prodesset, furere se simulauit. sunt his alij multum dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici: itemq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deseruiant, dum, quod uelint, consequantur; ut Syllam, & M. Crassum uidebamus. quo in genere uersutissimum, & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus; contraq; Callicratidam, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. itemq; in sermonibus, alium quidem uidemus, quanuis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse uideatur. quod in Catulo & in patre, & in filio, idemq; & in Q. Mutio Mancino uidimus. audiui & ex maioribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica; contraq; patrem eius, illum, qui Tiberij Gracchi conatus perditos uindicauit, nullam comitatem habuisse sermonis; nec non Xenocratem quidem seuerissimum philosophorum, ob eamq; rem ipsam magnum, clarumq; fuisse. innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morumq;, mi=

nime tamen uituperandorum. admodum autem tuenda sunt sua cuique non uitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur: sic enim est faciendum, ut contra naturam uniuersam nihil contẽdamus; ea tamen conseruata, propriam naturam sequamur; ut, etiam si sint alia grauiora, atque meliora, tamẽ nos studia nostra naturæ regula metiamur: neque enim naturæ attinet repugnare, nec quidquam sequi, quod assequi nequeas. ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: ideo quia nihil decet inuita (ut aiunt) Mineruα, id est aduersante, & repugnante natura. omnino, si quidquam est decorum, nihil est profecto magis, quàm æquabilitas uniuersæ uitæ, tum singularum actionum: quam conseruare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam: ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne, ut quidam, græca uerba inculcantes, iure optimo rideamur; sic in actiones, omnemq; uitam nullam discrepantiam conferre debemus. atque hæc differentia naturarum tantam habet uim, ut non nunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat: non enim alia in causa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt: atqui cæteris forsitan uitio datum esset, si se interemissent, propterea quòd eorum uita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem, cum incredibilem tribuisset natura grauitatem, eamq; ipse perpetua constantia roborasset, semperq; in proposito, susceptoq; consilio permansisset, moriendum potius, quàm tyranni uultus aspiciendus, fuit. quàm multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ sunt)

Inseruiret, & in omni sermone omnibus affabilem se esse uellet; domi uero & contumelias seruorum, ancillarumq́; pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret: at Aiax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quàm illa perpeti ab alio maluisset. quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisq; habeat sui; eáq; moderari, nec uelle experiri, quàm se aliena deceant: id enim quenque decet, quod est cuiusque suum maxime. suum igitur quisq; noscat ingenium, acremq́; se & uitiorum, & bonorum suorum iudicem præbeat; ne scenici plus, quàm nos, uideantur habere prudentiæ: illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt: qui enim uoce freti sunt, Epigonos, Medeamq́;; qui gestu, Menalippam, Clytemnæstram: semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam, non sæpe Aesopus Aiacem. ergo histrio hoc uidebit in scena, quod non uidebit sapiens in uita? ad quas igitur res aptissimi erimus, in ijs potissimum elaborabimus. sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenij non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decore, at quàminimum indecore facere possimus: nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut uitia fugiamus. Ac duabus his personis, quas supra dixi, tertia adiungitur; quam casus aliquis, uel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostro accommodabimus: nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eáq;, quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur; ipsi autem quá personam gerere uelimus, à nostra uoluntate proficiscitur: itaque se alij ad philosophiam, alij ad ius ciuile, alij

talamo nis aiax

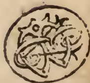
ad eloquētiam applicant, ipsarumq; uirtutum in alia alius mauult excellere: quorum uero patres, aut maiores in aliqua gloria præstiterunt, eorum pleriq; in hoc genere laudis student excellere; ut Q. Mutius P. filius in iure ciuili, Pauli filius Africanus in re militari. quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam; ut hic idem Africanus eloquētia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuisset quàm pater, ad eam laudem, doctrinæ, et ingenij gloriam adiecit. fit autem interdum, ut nonnulli omissa imitatione maiorum, suum quoddã institutum consequantur: maximeq; in eo plerunq; elaborant ij, qui magna sibi proponunt, obscuris orti parētibus. hæc igitur omnia, cum quærimus quid deceat, cõplecti animo, & cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quos nos, et quales esse uelimus, & in quo genere uitæ. quæ deliberatio est omniũ difficillima: ineunte enim adolescentia, cũ inest maxima imbecillitas consilij, tunc id sibi quisq; genus ætatis degendæ constituit, quod maxime adamauit: itaq; ante implicatur aliquo certo genere, cursúq; uiuendi quàm potuit, quod optimum esset, iudicare. nam quòd Herculem Prodicus dicit (ut est apud Xenophontem) cum primum pubesceret, quod tempus à natura ad deligendũ quam quisque uiam uiuendi sit ingressurus, datũ est, exisse in solitudinem atq; ibi sedētem diu secum, multumq; dubitasse, cũ duas cerneret uias, unam uoluptatis, alteram uirtutis, utram ingredi melius esset: hoc Herculi Iouis satu edito potuit fortasse cõtingere; no-

bis non item, qui imitamur, quos cuique uisum est, atq; ad eorum studia, institutaq; impellimur. plerunq; autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem, moremq; deducimur. alij multitudinis iudicio feruntur; quæq; maiori parti pulcherrima uidentur, ea maxime exoptant. non nulli tamen siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplina, rectam uitæ secuti sunt uiam. illud autem maxime rarum genus eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum uitæ cursum sequi uellent. in qua deliberatione ad suam cuiusque naturam cõsilium est omne reuocandum: nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisq; natus est, ut supra dictum est, quid deceat, exquirimus; tum in tota uita constituenda multo est eius rei cura maior adhibẽda, ut cõstare in uitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. ad hanc autem rationem quoniã maximã uim natura habet, fortuna proximam, utriusq; omnino ratio habẽda est in deligendo genere uitæ, sed naturæ magis: multo enim & firmior est, & constantior: ut fortuna non nunquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare uideatur. qui igitur ad naturæ suæ non uitiosæ genus, consiliũ uitæ omne contulerit, is cõstantiam teneat: id enim maxime decet. nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere uitæ. quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morũ, institutorumq; mutatio est. eam igitur mutationem, si tempora adiuuabunt, facilius, cõmodiusq; faciemus, sin minus sensim

erit,pedetentimq́; facienda:ut amicitias, quæ minus de lectent,& minus probentur,magis decere censent sapiẽtes sensim dissuere,quàm repente præcidere. commutato autem genere uitæ,omni ratione curandum est,ut id bono cõsilio fecisse uideamur.Sed quoniam paulo ante dictum est,imitandos esse maiores:primum illud excẽptum sit,ne uitia sint imitanda:deinde, si natura non ferret,ut quædam imitari possint; ut superioris Africani filius,qui hunc Paulo natum adoptauit,propter infirmitatem ualetudinis non tam potuit patris similis esse, quàm ille fuerat sui: si igitur non poterit siue causas defensitare siue populum concionibus tenere,siue bella gerere; illa tamen præstare debebit, quæ erũt in ipsius potestate,iustitiá,fidem,liberalitatem,modestiam,temperantiam;quo minus ab eo id,quod desit,requiratur. optima autẽ hæreditas à patribus traditur liberis,omniq; patrimonio præstantior,gloria uirtutis, rerumq́; gestarum: cui dedecori esse, nefas, & uitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur,aliaq; sunt iuuenum, alia seniorum: aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis,maiores natu uereri, ex hisq́; eligere optimos,& probatissimos,quorũ cõsilio, atq; auctoritate nitatur:ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda,& regenda prudentia est. maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaq; in labore, patientiaq́; & animi,& corporis,ut eorum & in bellicis, & ciuilibus officijs uigeat industria. atque etiam cum relaxare animos,& dare se iucunditati uolent,caueant intemperãtiam, meminerint uerecundiæ: quod erit fa-

cilius, si eiusmodi quoq; rebus maiores natu interesse uelint. Senibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ uidentur: danda uero opera, ut amicos, & iuuentutem, et maxime Rep. consilio, et prudentia quamplurimum adiuuent. nihil autem magis cauendum est senectuti, quàm ne lãguori, desidiæq; se dedat. luxuria uero cũ omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. sin autem et libidinũ intemperantia accesserit, duplex malum est, ꝙ & ipsa senectus cõcipit dedecus, et facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratum, de priuatorũ; de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, debereq; eius dignitatatem, et decus sustinere, seruare leges, iura describere, ea fidei suæ cõmissa meminisse. Priuatũ autem oportet æquo, et pari cum ciuibus iure uiuere, neq; summissum, & abiectum, neq; se efferentem; tum in Rep. ea uelle, quæ tranquilla, & honesta sint: talem enim & sentire, & bonum ciuẽ dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotiũ agere, nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena esse Rep. curiosum. ita ferè officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, et quid aptũ sit personis, temporibus, ætatibus. nihil est autẽ, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioq; capiẽdo seruare constantiam. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, et dictis, in corporis denique motu, et statu cernitur, idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto (difficilius ad elo-

quendum, sed satis erit intelligi) in his autẽ tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab ijs, cum quibus, & apud quos uiuamus: his quoq; de rebus pauca dicantur. Principio, corporis nostri magnam natura ipsa uidetur habuisse rationem: quæ formam nostrã, reliquamq; figuram, in qua esset species honesta, eã posuit in promptu; quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ aspectum esset deformem habituræ, atq; turpem, eas contexit, atque abdidit. hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominũ uerecundia: quæ enim natura occultauit, eadẽ omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis; ipsiq; necessitati, dant operam, ut quamocultissime pareant; quarumq; partium corporis usus sunt necessarij, eas neq; partes, neque earum usus suis nominibus appellant; quodq; facere non turpe est, modo occulte, id dicere obscœnum est: itaque nec actio rerum illarum aperta, petulantia uacat, nec oratio obscœnitate. nec uero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerũt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, et irrident, ꝙ ea, quæ turpia re non sunt, uerbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sint, nominibus appellemus suis. latrocinari, fraudare, adulterari re turpe est, sed dicitur non obscœne: liberis dare operam, re honestum est; nomine obscenũ: pluraque in eam sententiam ab eisdem cõtra uerecundiam disputantur. nos autem naturam sequamur, et ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorũ, auriumq; cõprobatione, fugiamus. status, incessus, sessio, accubatio, uultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. quibus in rebus duo sunt maxime fugiẽda, ne quid ef

fœmina tū, aut molle; aut ne quid durū, aut rusticum sit. nec uero histrionibus, oratoribusq; cōcedendum est, ut ijs hæc apta sint, nobis dissoluta. scenicorū quidem mos tantam habet à uetere disciplina uerecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo: uerētur enim, ne, si quo casu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decore. nostro quidem more cum parentibus puberes filij, cum soceris quidem generi non lauantur. retinenda est igitur huius generis uerecundia, præsertim natura ipsa magistra, & duce.

Cū autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero uenustas sit, in altero dignitas: uenustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem uirilem. Ergo & à forma remoueatur omnis uiro non dignus ornatus, & huic simile uitium in gestu, motuq; caueatur: nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, et histrionum nonnulli gestus ineptijs non uacant, et in utroque genere, quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. adhibenda est præterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis, tantùm quæ fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. eadem ratio est habenda uestitus: in quo, sicut in plerisq; rebus, mediocritas optima est. cauendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut similes pōparum ferculis esse uideamur: aut in festinatiōibus suscipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus mouētur, uultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiā. sed multo etiam magis elaborandū est, ne animi motus à natu

ra recedát:quod assequemur,si cauebimus, ne in perturbationes,atq; exanimationes incidamus, & si attẽtos animos ad decori conseruationẽ tenebimus. motus autẽ animorũ duplices sunt,alteri cogitationis,alteri appetitus.cogitatio in uero exquirẽdo maxime uersatur: appetitus impellit ad agendum.curãdum est igitur,ut cogitatione ad res quamoptimas utamur,appetitũ rationi obedientem præbeamus.Et quoniã magna uis orationis est,eademq́; duplex,altera cõtentionis, altera sermonis:cõtentio disceptationibus tribuatur iudiciorũ, concionum,senatus;sermo in circulis,disputationibus, congressionibus familiariũ uersetur,persequatur etiã conuiuia.contentionis præcepta rhetorum sunt, nulla sermonis.quanquam haud scio,an possint hæc quoque esse.sed discentium studijs inueniuntur magistri. huic autem qui studeant,sunt nulli.rhetorum turba referta omnia.quanquam quæ uerborum sententiarumq́; præcepta sunt,eadem ad sermonẽ pertinebunt. sed cũ orationis iudicem uocem habeamus,in uoce autẽ duo sequamur,ut clara sit,ut suauis: utrunque omnino a natura petendum est;uerum alterũ exercitatio augebit,alterum imitatio presse loquentiũ,et leniter.quid fuit in Catulis,ut eos exquisito iudicio putares uti literarum ? quanquam erant literati : sed & alij:hi autẽ optime uti lingua latina putabãtur.sonus erat dulcis: literæ neq; expressæ, neq; oppressæ ; ne aut obscurum esset,aut nimis putidum.sine contentione uox nec lãguẽs,nec canora.uberior oratio L.Crassi,nec minus faceta:sed bene loquendi de Catulis opinio nõ minor. sale uero conditus,& faceijs Cæsar,Catuli patris frater,

tentione maiore, et uerborum grauitate acriore. id agendum etiam, ut ea facere non uideamus irati, sed, ut ad urendum, et secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi raro, inuitiq; ueniamus, nec unquã, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina: sed tamen ira procul absit, cũ qua nihil recte fieri, nihil considerate potest. magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, grauitate tamẽ adiuncta, ut seueritas adhibeatur, et contumelia repellatur. atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectũ est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere: quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neq; constanter fieri possunt, nec ab ijs, qui adsunt, approbari. deforme etiam est de se ipso prædicare, falsa præsertim, et cum irrisione audiẽtium imitari militem gloriosum. et quoniam omnia persequimur, uolumus quidem certe; dicendum est etiam, qualem hominis honorati, et principis domum placeat esse. cuius finis est usus: ad quem accomodanda est ædificandi descriptio: et tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia Consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificasset in Palatio; & plenam dignitatis domum: quæ cum uulgo uiseretur, suffragata domino, nouo homini ad consulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. itaque ille in suam domum Consulatum primus intulit: hic summi, et clarissimi uiri filius

In domum multiplicatam non repulsam solũ retulit, sed ignominiam, & calamitatem: ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quæréda; nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. & ut in cæteris habẽda ratio non sui solũ, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in quam et hospites multi recipiendi, & admittenda hominũ cuiusq; generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo, et maxime, si aliquãdo alio domino solita est frequẽtari: odiosum est enim, cũ à prætereuntibus dicitur; O domus antiqua, heu quàm dispari dominaris domino: quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cauẽdum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu, & magnificentia prodeas. quo in genere multum mali etiã in exemplo est: studiose enim plerique, præsertim in hac parte, facta principũ imitantur: ut L. Luculli summi uiri uirtutem quis? quàm multi uillarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatẽ reuocãdus: eademq; mediocritas ad communẽ usum, cultumq; uitæ referenda est. sed hæc hactenus. In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conseruãda accommodatius; deinde, ut animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere uelimus; neu minor, ne'ue maior cura, & opera suscipiatur, quàm causa postulet: tertium est, ut caueamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem, & dignitatem, moderata sint. modus autem est optimus, decus ipsum tene-

re,de quo ante diximus,nec progredi longius. horum autem trium præstantissimũ est,appetitum obtemperare rationi. Deinceps de ordine rerum,& temporum opportunitate dicendum est. hæc autem scientia continet eã,quam Græci εὐταξίαν nominant,non hãc, quã interpretamur modestiam:quo in uerbo modus inest. sed illa est εὐταξία,in qua intelligitur ordinis conseruatio. itaque,ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earũ rerum,quæ agentur,aut dicentur,loco suo collocãdarũ. itaque uidetur eadem uis ordinis,et collocationis fore: nam & ordinem sic definiunt,compositionem rerum aptis,& accommodatis locis:locum autẽ actionis, opportunitatẽ temporis esse dicunt. tempus autem actionis opportunum,græce εὐκαιρία,latine appellatur occasio. sic fit,ut modestia hæc, quam interpretamur ita, ut dixi,scientia sit opportunitatis idoneorum ad agẽdum temporũ. sed potest eadem esse prudentiæ diffinitio:de qua principio diximus. hoc autẽ loco de moderatione,& temperantia, & alijs similibus uirtutibus quærimus. itaque,quæ erant prudentiæ propria,suo loco dicta sunt:quæ autem harum uirtutum,de quibus iam dudum loquimur,quæ pertinẽt ad uerecundiã, & ad eorum approbationem,quibuscũ uiuimus, nũc dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum adhibendus,ut,quemadmodum in oratione cõstanti,sic in uita omnia sint apta,et inter se cõuenientia:turpe est enim, ualdeq; uitiosum,in re seuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. bene Pericles, cum haberet collegam in Prætura Sophoclem,hiq; de

communi officio conuenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetq; Sophocles, ò puerũ pulchrũ Pericle: at enim, Pericles, Prætorem Sophocle decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. atque hoc idem Sophocles si in athletarum approbatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. tanta uis est & loci, & temporis, ut si quis, cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, nõ reprehẽdatur: at hoc idem si in cõuiuio faciat, inhumanus uideatur inscitia temporis. sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cãtet, aut si qua est alia magna peruersitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant: quæ autem parua uidentur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his est diligentius declinandum. ut in fidibus, aut in tibijs, quãuis paulum discrepent, tamẽ id à sciente animaduerti solet: sic uiuendum est in uita, ne forte quid discrepet; uel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum, quàm sonorum concentus est: itaque, ut in fidibus musicorum aures uel minima sentiunt, sic nos, si acres, ac diligentes iudices esse uolumus, animaduersoresq; uitiorum, magna intelligimus sæpe ex paruis. ex oculorum obtutu, superciliorum aut remissione, aut cõtractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex cõtentione uocis, ex summissione, ex cæteris similibus facile iudicabimus, quid apte eorũ fiat, quid ab officio, naturáq; discrepet. quo in genere non est incommodum, quale quodq; eorum sit, ex alijs iudicare; ut, si quid dedeceat in illis, uitemus

& ipsi:fit enim nescioquo modo,ut magis in alijs cernamus,quàm in nobismet ipsis,si quid delinquitur.itaque facillime corriguntur illi in discendo,quorũ uitia imitantur emendandi causa magistri. nec uero alienum est ad eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines,uel etiã usu peritos, et, quid his de uno quoq; genere officij placeat,exquirere:maior enim pars eò ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur.in quibus uidendũ est non modo, quid quisque loquatur; sed etiam, quid quisq; sentiat; atque etiam,de qua causa quisque sentiat. ut enim pictores, & ij,qui signa fabricant, & uero etiam poetæ suum quisque opus à uulgo cõsiderari uult,ut,si quid reprehendendũ sit à pluribus,id corrigatur,hiq; et secũ, & cum alijs,quid in eo peccatum sit,exquirunt:sic aliorum iudicio permulta nobis & facienda,et non facienda; & mutanda,et corrigenda sunt: quæ uero more aguntur,et institutis ciuilibus,de his nihil est præcipiẽdum:illa enim ipsa præcepta sunt:nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates,aut Aristippus contra morem,consuetudinemq; ciuilem fecerint,locuti'ue sint,idem sibi arbitretur licere.magnis illi,et diuinis bonis hanc licentiam assequebantur.Cynicorum uero ratio tota est eijcienda: est enim inimica uerecundiæ,sine qua nihil rectum esse potest,nihil honestum. eos autem,quorum uita perspecta in rebus honestis,atque magnis est,de Rep.sentientes,ac bene meritos, aut merentes,aliquo honore,aut imperio affectos obseruare,et colere debemus;tribuere etiam multũ senectuti, cedere ijs,qui magistratũ habebunt; habere delectum

ciuis,& peregrini;in ipso quoquæ peregrino,priuatim ne,an publice uenerit.ad summam(ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationē, & consociatiōem colere,tueri,seruare debemus.iam de artificijs,& quæstibus,qui liberales habēdi,qui sordidi sint,hæc ferè accepimus.primum improbantur ij quæstus,qui in odia hominum incurrunt; ut portitorū, & fœneratorū.illiberales autem,& sordidi quæstus mercenariorum omnium,quorū operæ,nō quorū artes emuntur:est enim in illis ipsa merces auctoramētum seruitutis.sordidi etiam putādi,qui mercantur à mercatoribus,quod statim uēdant:nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur, nec uero quidquam est turpius uanitate. opificesq́; omnes in sordida arte uersantur. nec uero quidquā ingenuum potest habere officina;minimeq́; artes probandæ,quæ ministræ sunt uoluptatū; Cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius. adde his, si placet, unguentarios, saltatores,totumq́; ludum talarium. quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut nō mediocris utilitas quæritur, ut medicina,architectura,ut doctrina rerum honestarum;hæ sunt ijs,quorum ordini conueniunt, honestæ. mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: sin magna,& copiosa,multa undique apportans, multisq́; sine uanitate impartiens,non est admodum uituperanda:atque etiam,si satiata quæstu, uel contenta potius,ut sæpe ex alto in portū,ex ipso portu se in agros, possessionesq́; contulerit,uidetur iure optimo posse laudari. omniū autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur, nihil est agricultura melius, nil uberius,nil dul-

cius, nil libero homine dignius. de qua quoniam in Catone Maiore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt. Sed ab ijs partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum uidetur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: qui locus à Panætio est prætermissus. nam cum omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis; hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est. placet igitur aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur: idq́; hoc argumento confirmari potest, quòd, si contigerit ea uita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copijs ditetur; quamuis ea, quæ cognitione digna sunt, summo ocio secum ipse consideret, & contempletur, tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem uidere non possit, excedat è uita. princepsq́; omnium uirtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci uocát: prudentiam enim, quam Græci φρόνησις dicunt, aliam quádam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiédarumq́; scientia: illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est diuinarum, atque humanarum, scientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. ea si maxima est, ut certe; necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum: etenim cognitio, contemplatioq́; naturæ manca quodam modo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur, ea uero actio in hominum

commodis tuendis maxime cernitur : pertinet igitur ad ſocietatem generis humani : ergo hæc cognitioni anteponenda eſt:atque id optimus quiſque re ipſa oſtẽdit, & indicat:quis eſt enim tam cupidus perſpicienda, cognoſcendáq; rerum natura, ut, ſi ei tractanti, contemplantiq; res cognitione digniſſimas ſubito ſit allatum periculum, diſcrimenq; patriæ,cui ſubuenire, opitulariq; poſſit,non illa omnia relinquat,atque abijciat,etiam ſi dinumerare ſe ſtellas,aut metiri mundi magnitudinem poſſe arbitretur;atque hoc idem in parentis,in amici re,aut periculo fecerit?quibus rebus intelligitur,ſtudijs,officijsq; ſcientiæ præponẽda eſſe officia iuſtitiæ:quæ pertinet ad hominum utilitatem:qua nihil homini debet eſſe antiquius. atque illi, quorum ſtudia,uitaque omnis in rerum cognitione uerſata eſt, tamen ab augendis hominum utilitatibus,& cõmodis non receſſerunt:nã & erudierunt multos,quo meliores ciues,utilioresq; rebus ſuis publicis eſſent; ut Thebanum Epaminundam Lyſis Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato,multiq; multos : noſq; ipſi, quicquid ad Remp.attulimus,(ſi modo aliquid attulimus) à doctoribus,atque doctoribus, atq; doctrina inſtructi ad eam & ornati acceſſimus.neque ſolum uiui,atque præſentes ſtudioſos diſcendi erudiũt,atque docẽt, ſed hoc idem etiam poſt mortem monimentis literarũ aſſequuntur:nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab ijs,qui ad leges,qui ad mores,qui ad diſciplinã Reip.ptineret,ut otium ſuum ad noſtrum negotium cõtuliſſe uideantur.Ita illi ipſi doctrinæ ſtudijs, et ſapientiæ dediti,ad hominum utilitatem,ſuam,ſapientiam,prudentiam,

dentiam, intelligentiamq; potissimum conferunt. ob eã etiam causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quàm uel acutissime sine eloquentia cogitare; quod cogitatio in se ipsa uertitur, eloquentia uero complectitur eos, quibuscum communitate iuncti sumus. atque, ut apum examina non fingendorum fauorum causa cõgregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt fauos: sic homines, ac multo etiam magis natura congregati, adhibent agendi, cogitandiq; solertiam. itaque nisi ea uirtus, quæ cõstat ex hominibus tuendis, idest ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem, solivaga cognitio, & ieiuna uideatur: itemq; magnitudo animi, remota cõmunitate, coniunctioneq; humana, feritas sit quædam, & immanitas. ita fit, ut uincat cognitionis studium consociatio hominum, atque communitas. nec uerum est, quod dicitur à quibusdam, propter necessitatẽ uitæ, quòd ea, quæ natura desideraret, consequi sine alijs, atque efficere non possemus, iccirco istam esse cum hominibus communitatem, & societatem; quòd, si omnia nobis, quæ ad uictum, cultumq; pertinent, quasi uirgula diuina (ut aiunt) suppeditarentur, tum optimo quisq; ingenio, negotijs omnibus omissis, totum se in cognitione, & scientia collocaret. non est ita: nam & solitudinem fugeret, & socium studij quæreret; tum docere, tum discere uellet, tum audire, tum dicere. ergo, omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad societatem tuendam ualet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia continetur. illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiam moderatio-

ni, modestiaéq; semper anteponenda. non placet: sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conseruandæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, ut dictu quoq; uideâtur turpia. hæc igitur non suscipiet quisquam Reip. causa, nec Resp. quidem pro se suscipi uolet. sed hæc commodius se res habet, quòd non potest accidere tempus, ut intersit Reip. quidquam illorum facere sapientem. quare sapientem. quare hoc quidem effectum sit in officijs deligendis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate: etenim cognitionem, prudentiamq́; sequetur considerata actio: ita fit, ut, considerate agere, pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus: patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quod cuique sit præponendum, uidere. in ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quod cuique præstet, intelligi possit; ut prima dijs immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestum ne, an turpe sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermissus. sed ad reliqua pergamus.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER II.

Q Vemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atq; ab omni genere uirtutis, satis explicatū arbitror libro superiore. sequitur, ut hæc officiorū genera persequar, quæ pertinēt ad uitæ cultum, & ad earū rerum, quibus utūtur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum, ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiā ad scribendi studium excitauerint: tamen interdum uereor, ne quibusdam bonis uiris philosophiæ nomē sit inuisum, mirenturq; in ea tantū me operæ & temporis ponere. ego autem, quàm diu Resp. per eos regebatur, quibus se ipsa cōmiserat, omnes meas curas, cogitationesq; in eam conferebam. cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquā cōsilio, aut auctoritati locus, socios deniq; tuendæ Reip. summos uiros amisissem; nec me angoribus dedi, quibus essem confectus, nisi ijs restitissem; nec rursum indignis homine docto uoluptatibus. atque utinam Resp. stetisset, quo cœperat, statu, nec in homines non tam cōmutandarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidisset: primum enim, ut stante Rep. facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo operæ poneremus; de=

inde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. cum autem Reip. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt forenses, & senatoriæ. nihil autem agere cum animus non posset, in ijs studijs ab initio uersatus ætatis, existimaui honestissime molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulissem. cui cum multum adolescens discendi causa temporis tribuissem, postea quàm honoribus inseruire cœpi, meq; totum Reip. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum, & Reip. temporibus. id autem omne consumebatur in legendo: scribendi otium non erat. maximis igitur in malis hoc tantum boni assecuti uidemur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erãt nota nostris, & erant cognitione dignissima: quid est enim per deos optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius; hanc qui expetunt igitur, philosophi nominãtur: nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari uelis, quàm studium sapientiæ. sapientia autem est (ut à ueteribus philosophis definitum est) rerum diuinarum, & humanarum, causarumq;, quibus hæ res continentur, scientia. cuius studium qui uituperat, haud sanè intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. nam siue oblectatio quæritur animi, requiesq; curarũ, quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet, & ualeat ad bene, beateq; uiuendum; siue ratio constãtiæ, uirtutisq; quæritur. aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. nullam dicere maximarum rerum artem esse,

cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt pa=
rum conſiderate loquentium, atque in maximis rebus
errantiũ. ſi autem eſt aliqua diſciplina uirtutis; ubi ea
quæretur, cum ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? ſed
hæc, cum ad philoſophiam cohortamur, accuratius ſo=
lent diſputari: quod alio quidem libro fecimus. hoc aũ
tem tempore tantum nobis declarãdum fuit, cur orba
ti Reip. muneribus ad hoc nos ſtudium potiſſimum cõ
tuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem à do=
ctis, & eruditis, quærentibus, ſatis ne conſtanter facere
uideamur, qui, cum percipi nihil poſſe dicamus, tamen
& alijs de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempo
re præcepta officij perſequamur. Quibus uellem ſatis
cognita eſſet noſtra ſententia: non enim ſumus ij, quo
rum uagetur animus errore, nec habeat unquam, quid
ſequatur: quæ enim eſſet iſta mẽs, uel quæ uita potius,
non ſolum diſputandi, ſed etiam uiuẽdi ratione ſubla
ta? nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta eſſe
dicunt, ſic ab his diſſentientes alia probabilia, contra
alia improbabilia eſſe dicimus. quid eſt ergo, quod me
impediat ea, quæ mihi probabilia uideãtur, ſequi; quæ
contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam ui=
tare, fugere temeritatem, quæ à ſapientia diſſidet plu
rimum? contra autem omnia diſputatur à noſtris, ꝙ
hoc ipſum probabile elucere non poſſet, niſi ex utraq;
parte cauſarum eſſet facta contẽtio. ſed hæc explana
ta ſunt in Academicis noſtris ſatis, ut arbitror, diligẽ
ter. Tibi autẽ mi Cicero, quanquã in antiquiſſima, no
biliſſimaq; philoſophia Cratippo auctore uerſaris, ijs ſi
millimo, qui iſta præclara pepererũt; tamen hæc noſtra,

finitima uestris,ignota esse nolui.sed iam ad instituta pergamus. Quinque igitur rationibus propositis officij persequendi,quarum duæ ad decus, honestatémq; pertinent,duæ ad commoda uitæ,copias,opes,facultates,quinta ad eligendi iudiciũ,si quando ea, quæ dixi pugnare inter se uiderentur; honestatis pars perfecta est,quam quidem tibi cupio esse notissimam. hoc autẽ,de quo nunc agimus:id ipsum est,quod utile appellatur.in quo uerbo lapsa cõsuetudo deflexit de uia,sensimq; eò deducta est,ut ab honesto utile secerneret,& constitueret honestum aliquod,quod utile nõ esset; et utile, quod nõ honestũ:qua nulla pernicies maior hominum uitæ potuit afferri.summa quidem auctoritate philosophi seuere sanè atq; honeste hæc tria genera cõfusa,cogitatione distinguũt:quidquid enim iustum sit,id utile etiam esse censent; itemq;, quod honestũ idem esse iustũ: ex quo efficitur, ut quidquid honestum sit,idem sit utile.quod qui parum prospiciunt, hi sæpe uersutos homines,& callidos admirantes,eorũ malitiam,sapientiam iudicant.quorum error eripiendus est;omnisq; opinio ad eam spem traducẽda, ut honestis consilijs,iustisq; factis,nõ fraude,et malitia se intelligant ea,quæ uelint,consequi posse.quæ ergo ad uitam hominum tuendam pertinent,partim sunt inanimata,ut aurum,argentum,ut ea,quæ gignũtur è terra,ut alia eiusdem generis; partim animalia, quæ habent suos impetus,& rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia sunt,alia ratione utentia.expertes rationis sunt equi,boues,reliquæ pecudes,apes,quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum, atq;

uitam. ratione autem utentium duo genera ponũtur: unum deorum, alterum hominum. deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. proxime autem, et secundũ deos, homines hominibus maxime utiles esse possunt. earũq; iterum rerum, quæ noceant, & obsint, eadẽ diuisio est. sed quia deos nocere non putant, his exceptis homines hominibus plurimũ obesse, uel prodesse arbitrãtur: ea enim ipsa, quæ inanimata diximus, pleraq; sunt hominum, effecta operis: quæ nec haberemus, nisi manus, et ars accessisset; nec his sine hominum administratione uteremur: neq; enim ualetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conseruatio sine opera hominum, ulla esse potuisset. iam uero & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, et earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerẽtur. eademq; ratione nec lapides exciderentur à terra ad usum nostrum necessarij, nec ferrũ, aurum, æs, argẽtum effoderetur penitus abditum, sine hominum labore, & manu. tecta uero, quibus & frigorum uis pelleretur, & calorum molestiæ sedarẽtur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subuenire, si aut ui tẽpestatis, aut terræ motu, aut uetustate cecidissent, nisi cõmunis uita ab hominibus harũ rerũ auxilia petere didicisset? adde ductus aquarũ, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos: quæ nõ sine hominum opere habere possemus. ex quibus omnibus, multisq; alijs perspicuũ est, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ percipiãtur,

eas nos nullo modo ſine hominũ manu, atq; opera ca-
pere potuiſſe. qui deniq; ex beſtijs fructus, aut quæ cõ
moditas, niſi homines adiuuarent, percipi poſſet? nam
et qui principes inueniendi fuerunt, quẽ ex quaq; bel
lua uſum habere poſſemus, homines certe fuerunt: nec
hoc tempore ſine hominũ opera aut paſcere equos, aut
domare, aut tueri, aut tempeſtiuos fructus ex his cape
re poſſemus: ab eiſdemq́; et ea, quæ nocent, interficiũ
tur, &, quæ uſui poſſunt eſſe, capiuntur. quid enume
rem artiũ multitudinem, ſine quibus uita omnino nul
la eſſe potuiſſet? quis enim agris ſubueniret? quæ eſſet
oblectatio ualẽtium, qui uictus, aut cultus, niſi tã mul
tæ nobis artes miniſtrarent? quibus rebus exculta ho-
minum uita tantũ deſtitit à uictu, et cultu beſtiarũ.
urbes uero ſine hominũ cœtu non potuiſſent nec ædifi
cari, nec frequentari: ex quo leges, moresq́; cõſtituti, tũ
iuris æqua deſcriptio, certaq́; uiuẽdi diſciplina; per
quas bene, beateq́; uiuitur. quas res & mãſuetudo ani
morũ cõſecuta, et uerecũdia eſt: effectũq́; eſt, ut eſſet ui
ta munitior, atq; ut dãdo, et accipiendo, permutãdisq́;
facultatibus, et cõmodis nulla re egeremus. longiores
hoc loco ſumus, quàm neceſſe eſt: quis eſt enim, cui nõ
perſpicua ſint illa, quæ pluribus uerbis à Panætio com
memorantur, neminẽ neq; ducẽ in bello, nec principẽ
domi magnas res, et ſalutares ſine hominũ ſtudijs ge-
rere potuiſſe? cõmemoratur ab eo Themiſtocles, Peri-
cles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander: quos negat ſine adiu
mentis hominum tantas res efficere potuiſſe. utitur in
re non dubia teſtibus non neceſſarijs. atque ut magnas
utilitates adipiſcimur conſpiratione hominũ, atq; con

*sensu,sic nulla tā detestabilis pestis est,quæ non homi-
ni ab homine nascatur.est Dicæarchi liber de interitu
hominum,peripatetici magni, & copiosi:qui collectis
cæteris causis,eluuionis,pestilentiæ,uastitatis,belluarū
etiam repentinæ multitudinis,quarum impetu docet
quædam hominum genera esse consumpta;deinde cō-
parat,quanto plures deleti sint homines hominū impe
tu,id est bellis,aut seditionibus,quàm omni reliqua ca
lamitate. cū igitur hic locus nihil habeat dubitationis,
quin homines plurimū hominibus et prosint,et obsint;
propriū hoc statuo esse uirtutis,conciliare sibi animos
hominum,et ad usus suos adiungere.itaq;,quæ in re-
bus inanimis,quæq; in usu,et tractatione belluarum
fiunt utiliter ad hominū uitam, artibus ea tribuūtur
operosis: hominum autem studia ad amplificationem
nostrarum rerum prompta,ac parata, uirorū præstan
tium sapientia,et uirtute excitantur:etenim uirtus se
rè omnis in tribus rebus uertitur.quarum una est in
perspiciēdo,quid in quaque re uerum,sincerumq; sit,
quid consentaneū cuiq;,quid consequēs,ex quo quæq;
gignantur,quæ cuiusq; rei sit causa. alterum, cohibe-
re motus animi turbatos,quos Græci πάθη nominant;
appetitiones,quas illi ὁρμὰς,obedientes efficere ratiōi:
tertium,ijs,quibuscū congregamur,uti moderate, &
scienter,quorū studijs ea,quæ natura desiderat,exple-
ta,cumulataq; habeamus:per eos denique,si quid im-
portetur nobis incommodi, propulsemus:ulciscamurq;
eos,qui nocere nobis conati sunt;tantaq; pœna afficia
mus,quātam æquitas,humanitasq; patitur.quibus au
tem rationibus hanc facultatē assequi possimus,ut ho*

& inquinatissima & ijs,qui ea tenentur,& illis,qui ad eam confugere conantur:male enim se res habet, cum,quod uirtute effici debet,id tentatur pecunia.sed quoniam nonnunquam subsidium hoc necessariũ est, quemadmodum sit utendum eo,dicemus,si prius ijs de rebus,quæ uirtuti propiores sunt, dixerimus.atq; etiã subijciunt se homines imperio alterius,et potestati pluribus de causis:ducuntur enim aut beneuolentia,aut beneficiorum magnitudine,aut dignitatis præstantia, aut spe,sibi id utile futurum;aut metu, ne ui parere cogantur;aut spe largitionis,promissionisq; capti; aut postremo,ut sæpe in nostra Rep.uidemus,mercede conducti.rerum autem omnium nec aptius est quidquã ad opes tuendas.quàm diligi;nec alienius,quàm timeri.præclare Ennius:

Quem metuunt, oderunt:
Quem quisque odit, perijsse expetit.

multorum autem odijs nullas opes posse obsistere,si antea fuit ignotum,nuper est cognitum. nec uero huius tyrãni solum,quem armis oppressa pertulit ciuitas,interitus declarat,quãtum odium hominũ ualet ad pestem;sed reliquorum similes exitus tyrannorum; quorum haud ferè quisquam interitũ similem effugit:malus enim custos diuturnitatis metus:contràq; beneuolẽtia fidelis est uel ad perpetuitatem.sed ijs, qui ui oppressos imperio coercẽt,sit sanè adhibenda sæuitia, ut heris in famulos,si aliter teneri non possunt.qui uero in libera ciuitate ita se instruunt,ut metuãtur;his nihil potest esse dementius:quãuis enim demersæ sint leges alicuius opibus,quãuis tremefacta libertas,emer

gunt tamen hæc aliquãdo aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore suffragijs: acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retẽtæ. quod igitur latissime patet, neq; ad incolumitatem solum, sed etiã ad opes, et potentiam ualet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, charitas retineatur: ita facillime, quæ uolumus, et priuatis in rebus, et in Rep. consequemur: etenim, qui se metui uolent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi, necesse est: quid enim censemus superiorem illum Dionisium, quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios candente carbone sibi adurebat capillum? quid Alexandrum Phœræum, quo animo uixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, & eum quidem (ut scriptum est) compunctum notis Threicijs, districto gladio iubebat anteire, præmittebatq; de stipatoribus suis, qui perscrutarẽtur arculas muliebres, et, ne quod in uestimentis occultaretur telum, exquirerent. ò miserum, qui fideliorem & barbarum, & stigmatiam putaret, quàm coniugem. nec eum fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. nec uero ulla uis imperij tanta est, quæ premente metu possit esse diuturna. testis est Phalaris: cuius est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidijs interijt, ut is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noster; sed in quem uniuersa Agrigentinorum multitudo impetũ fecit. quid Macedones? non ne Demetrium reliquerunt, uniuersiq; se ad Pyrrhum contulerunt? quid La

cedæmonios iniuste imperantes? non ne repente omnes ferè socij deseruerunt, spectatoresq; se ociosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? externa libentius in tali re, quàm domestica, recordor. ueruntamen quàm diu imperium populi R. beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro socijs, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij. Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium senatus. nostri autem magistratus, imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere studebant, si prouincias, si socios æquitate, & fide defendissent: itaque illud patrocinium orbis terræ uerius, quàm imperium poterat nominari. sensim hanc consuetudinem, & disciplinam iam antea minuebamus, post uero Syllæ uictoriam penitus amisimus: desitum est enim uideri quidquam in socios iniquum, cum extitisset etiam in ciues tāta crudelitas. ergo in illo secuta est honestam causam non honesta uictoria: est enim ausus dicere, hasta posita cum bona in foro uenderet & bonorum uirorum, & locupletum, & certe ciuium, prædam suam se uendere. secutus est, qui in causa impia, uictoria etiam fœdiore non solum singulorum ciuium bona publicaret, sed uniuersas quoque prouincias, regionesq; uno calamitatis iure comprehenderet: itaque uexatis, & perditis exteris natiōibus, ad exemplum amissi imperij portari in triumpho Massiliam uidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nūquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triūpharunt. multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quidquam uidisset indignius. iure igitur plectimur: nisi enim multorum impunita scelera

tulissemus, nunquam ad unum tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos uenit hæreditas. nec uero unquam bellorum ciuilium semẽ, & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum uibrasset, Dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta eadem non recessit. alter autem, qui in illa Dictatura scriba fuerat, in hac fuit Quæstor urbanus. ex quo debet intelligi, talibus præmijs propositis, nũquam defutura bella ciuilia. itaq; parietes urbis modo stant, & manent, ijq; ipsi iam extrema scelera metuentes: Rẽ uero publicam penitus amisimus. atq; in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dũ metui, quàm chari esse, & diligi, maluimus. quæ si populo R. iniuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? quod cum perspicuũ sit, beneuolentiæ uim esse magnam, metus imbecillem: sequitur, ut disseramus, quibus rebus possimus facillime eam, quam uolumus, adipisci cum honore, & fide charitatem. sed ea nõ pariter omnes egemus: nam ad cuiusq; uitam instituendam accommodandum est, à multis ne opus sit, an satis sit à paucis diligi. certum igitur hoc sit, & id, quod & primum, & maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium: hæc enim est una res prorsus, ut nõ differat multum inter summos, & mediocres uiros: eaq; utrisq; propemodum comparanda. honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortasse nõ æque omnes egent: sed tamen si cui hæc suppetunt, adiuuant aliquantũ tum ad cæte

ra, tum ad amicitias comparandas. sed de amicitia libro dictum est, qui inscribitur Lælius. nunc dicamus de gloria, quanquam ea quoq; de re duo sunt nostri libri. sed attingamus, quando quidem ea in rebus maioribus administrandis adiuuat plurimum. Summa igitur, & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo: si fidem habet: si cum admiratione quadam, honore nos dignos putat. hæc autem, si est simpliciter, breuiterq; dicendum, quibus rebus pariũtur à singulis, eisdem fere à multitudine. sed est alius quoq; quidam aditus ad multitudinem, ut in uniuersorum animos tã quam influere possimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta uideamus: quæ quidẽ beneficijs capitur maxime: secundo autem loco benefica uoluntate beneuolentia mouetur, etiã si res forte nõ suppetit. uehementer autem amor multitudinis cõmouetur ipsa fama, et opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniumq; earum uirtutum, quæ pertinẽt ad mansuetudinem morum, ac facilitatẽ. etenim illud ipsum, quod decorum, honestumq; diximus, quia per se nobis placet, animosq; omnium natura, & specie sua commouet, maximeq; quasi perlucet ex ijs, quas cõmemoraui, uirtutibus, iccirco illos, in quibus eas uirtutes esseremur, à natura ipsa diligere cogimur. atque hæ quidem causæ sunt diligendi grauissimæ: possunt enim præterea non nullæ esse leuiores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest; si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam: nam & ijs fidẽ habemus, quos plus intelligere, quàm nos, arbitramur, quosq; & futura prospicere credimus, &, cum res aga-

tur,in discrimenq; uentum sit,expedire rem,& consilium ex tempore capere posse:(hanc enim omnes existimant utilem,ueramq; prudentiam)iustis autem,& fidis hominibus,idest bonis,ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, iniuriaeq; suspicio : itaque his salutem nostram,his fortunas,his liberos rectissime committi arbitramur. harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet,quippe cũ ea sine prudentia satis habeat auctoritatis,prudẽtia sine iustitia nihil ualeat ad faciendam fidem:quo enim quis uersutior, & callidior est,hoc inuisior,& suspectior,detracta opinione probitatis.quamobrem intelligentiae iustitia coniuncta,quantum uolet habebit ad faciendam fidem uirium:iustitia sine prudentia multum poterit:sine iustitia nihil ualebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus,cur,cum inter omnes philosophos constet,àmeq; ipso saepe disputatum sit,qui unam haberet,omnes habere uirtutes; nunc ita seiungã,quasi possit quisquam,qui nõ idem prudens sit, iustus esse:alia est illa, cum ueritas ipsa limatur in disputatione,subtilitas;alia,cum ad opinionem cõmunem omnis accommodatur oratio.quamobrẽ, ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur,ut alios fortes,alios bonos uiros, alios prudentes dicamus:popularibus enim uerbis est agendũ,& usitatis,cum loquamur de opinione populari: idq; eodẽ modo fecit Panaetius.sed ad propositum reuertamur. Erat igitur ex tribus, quae ad gloriam pertinerent,hoc tertium,ut cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. admirantur igitur communiter illi quidem omnia,quae magna,& praeter opinionem suam animaduerterunt; separatim autem in

singulis,

ſingulis, ſi perſpiciunt nec opinata quidem bona: itaque eos uiros ſuſpiciunt, maximisq́; efferũt laudibus, in quibus existimãt ſe excellentes quaſdam, & ſingulares uirtutes perſpicere; deſpiciunt autem eos, & contemnũt, in quibus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorũ putant: non enim omnes eos contemnunt, de quibus male exiſtimant: nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam inſtructos, eos haud contemnunt quidem, ſed de ijs male exiſtimant. quambrem (ut ante dixi) contemnuntur ij, qui nec ſibi, nec alteri proſunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt: admiratione quadam uero afficiũtur ij, qui anteire cæteros uirtute putantur, et cum omni carere dedecore, tum uero ijs uitijs, quibus alij nõ facile poſſunt obſiſtere: nam & uoluptates blandiſſimæ dominæ ſæpe maiores partes animi à uirtute detorquent; &, dolorum cum admouentur faces, præter modum plerique exterrentur: uita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines uehementiſſime permouent. quæ qui in utrãque partem excelſo animo, magnoq́; deſpiciunt; cumq́; aliqua his ampla, & honeſta res obiecta eſt, totos ad ſe conuertit, et rapit: tum quis non admiretur ſplendorem, pulchritudinemq́; uirtutis? ergo et hæc animi perſpiciẽtia admirabilitatem magnam facit & maxime iuſtitia, ex qua una uirtute uiri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini uidetur: nec iniuria: nemo enim iuſtus eſſe poteſt, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet, aut qui ea, quæ his ſunt contraria, æquitati anteponit. maximeq́; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in

quo uiro perspectum sit, hunc dignũ spectatu arbitrantur. itaq; illa tria, quæ proposita sunt ad gloriã, omnia iustitia cõficit; et beneuolẽtiam, quòd prodesse uult plurimis; & ob eandem causam fidem, & admirationem, quòd eas res spernit, & negligit, ad quas pleriq; inflammati auiditate rapiuntur. ac mea quidem sententia omnis ratio, & institutio uitæ adiumenta hominũ desiderat, in primisq; ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciẽ præ te boni uiri feras. ergo etiam solitario homini, atq; in agro uiam agenti opinio iustitiæ necessaria est, eóq; etiã magis, quòd si eam non habebunt, iniusti habebuntur, nullis præsidijs septi multis afficiẽtur iniurijs. Atq; his etiam, qui uendunt, emunt, conducunt, locant, cõtrahendisq; negotijs implicantur, iustitia ad rem gerendã necessaria est. cuius tanta uis est, ut nec illi quidẽ, qui maleficio, & scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiæ uiuere: nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à socijs, aut relinquetur. quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obseruent. itaque propter æquabilem prædæ portionem & Bargulus Illyricus latro, de quo est apud Theopompũ, magnas opes habuit; & multo maiores Viriatus Lusitanus: cui quidem exercitus nostri, imperatoresq; cesserunt: quem C. Lælius, is, qui sapiens usurpatur, Prætor fregit, & comminuit; ferocitatemq; eius ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. cum igitur tan-

ta uis iustitiæ sit, ut ea etiam latronũ opes firmet, atq; augeat, quantam eius uim inter leges, & iudicia, & instituta Reip. fore putamus? mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed apud etiam maiores nostros fruendæ iustitiæ causa uidentur olim bene morati Reges constituti: nam, cum premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant uirtute præstantem; qui, cum prohiberet iniuria tenuiores æquitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. eademq; constituendarum legum fuit causa, quæ Regum: ius enim semper quæsitum est æquabile: neque enim aliter esset ius. id si ab uno iusto, & bono uiro consequebãtur, eo erant contẽti. cum id minus contingeret, leges sunt inuentæ, quæ cũ omnibus semper una, atq; eadem uoce loquerentur. ergo hoc quidẽ perspicuum est, eos ad imperãdũ deligi solitos, quorũ de iustitia magna esset opinio multitudinis. adiuncto uero hoc, ut ijdem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. omni igitur ratione colenda, & retinẽda iustitia est, tũ ipsa propter sese (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solũ necessarios, sed etiam liberales: sic gloria quærenda, & collocanda ratione est. quanquã præclare Socrates hanc uiam ad gloriam proximam, & quasi cõpendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi uellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, et inani ostentatione, ficto nõ modo

sermone, sed etiam uultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, uehementer errant. uera gloria radices agit, atque etiam propagatur. ficta omnia celeriter, tã quam flosculi, decidunt; nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. testes sunt permulti in utrãque partem, sed breuitatis causa familia erimus contenti una; Ti. enim Gracchus P. filius tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filij nec uiui probabantur à bonis, & mortui numerum obtinent iure cæsorum. Qui igitur adipisci ueram iustitiæ gloriam uolet, iustitiæ fungatur officijs: ea quæ essent, dictum est in superiore libro. sed ut facillime, quales simus, tales esse uideamur; etsi in eo ipso uis maxima est, ut simus ij, qui haberi uelimus: tamen quædam præcepta danda sunt. nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi mi Cicero arbitror contigisse; aut aliquo casu, atq; fortuna; in hunc oculi omnium conijciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum uiuat, inquiritur; &, tanquam in clarissima luce uersetur, ita nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum: quorum autem prima ætas propter humilitatẽ, & obscuritatem in hominum ignoratione uersatur, hi, simul ac iuuenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studijs debent contendere. quod eo firmiore animo facient, quia non modo non inuidetur illi ætati, uerũ etiam fauetur. Prima igitur est adolescenti commẽdatio ad gloriam: si qua ex bellicis rebus comparari potest, in qua multi apud maiores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur. tua autem ætas in=

cidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit altera felicitatis parum. quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem et à summo uiro, et ab exercitu consequebare, equitãdo, iaculando, omnia militari labore tolerando. atque ea quidem tua laus pariter cum Rep. cecidit. mihi autem hæc oratio suscepta nõ de te est, sed de genere toto. quã obrem ad ea, quæ restant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multo maiora sunt opera animi, quàm corporis: sic eæ res, quas persequimur ingenio, ac ratione, gratiores sunt, quàm illæ, quas uiribus. prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. facillime autem in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros, & sapientes uiros, bene consulentes Reip. contulerunt. quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris scientiæ P. Mutij commendauit domus: nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, nõ aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximã laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa. & qua ætate qui exercẽtur, laude affici solent; ut de Demosthene accepimus: ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime iã præmeditatũ facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio: non est id dubium, quin contentio orationis plurimum possit, & maiorem uim habeat ad gloriam; ea est enim, quam eloquentiã

dicimus:sed tamen difficile dictu est, quantopere cõci liet animos hominũ comitas,affabilitasq; sermonis. extant epistolæ et philippi ad Alexandrum,et Antipatri ad Cassandrũ,et Antigoni ad Philippum,triũ pruden tissimorum,(sic enim accepimus)quibus præcipiunt,ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolẽtiã alliciant,militesq; blando appellãdo sermone deliniãt. quæ autẽ in multitudine cũ contentione habetur oratio,ea sæpe uniuersam excitat gloriã:magna est enim admiratio copiose,sapienterq; dicẽtis:quẽ qui audiũt, intelligere etiam,& sapere plus,quàm cæteros arbitrãtur.si uero inest in oratione mixta modestiæ grauitas, nil admirabilius fieri potest,eoq; magis,si ea sunt in adolescente.sed cum sint plurima causarũ genera, quæ eloquentiam desiderant;multiq; in nostra Rep. adolescentes & apud iudices,& apud senatum dicendo laudem assecuti sint:maxima admiratio est in iudicijs. quorum ratio duplex est:nam ex accusatione,et defensione constat:quarum & si laudabilior est defensio, tamen etiã accusatio probata persæpe est.dixi paulo ante de Crasso:idem fecit adolescẽs M. Antonius:etiã P. Sulpitij eloquentiam accusatio illustrauit,cum seditiosum,& inutilem ciuem C.Norbanum in iudicium uocauit.sed hoc quidem non est sæpe faciendum;nec unquam,nisi aut Reip.causa,ut duo Luculli;aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis;pro M. Albutio Iulius Cæsar.in accusando etiam M. Aquilio L.Fusij cognita industria est.semel igitur,nõ sæpe certe.sin erit, cui faciendum sit sæpius;Reip.tribuat hoc muneris;cuius inimicos ulcisci sæpe,nõ est reprehendendũ:modus

tamẽ adsit. duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis: id enim tum periculosum ipsi est, tũ etiam sordidum ad famã, committere, ut accusator nominetur: quod contigit M. Bruto summo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. atq; etiam hoc præceptum officij diligenter tenendum est, ne quẽ unquam innocentem in iudicium capitis arcessas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest: nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam, à natura ad salutem hominum, et ad cõseruationem datam, ad bonorum pestem, perniciemq; conuertere? nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, nocentem aliquãdo, & nefarium, impiumq; defendere. uult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. iudicis, est, semper in causis uerum sequi; patroni, nonnunquam uerisimile, etiam si minus sit uerum, defendere: quod scribere, præsertim cum de philosophia scriberẽ, non auderem, nisi idem placeret grauissimo Stoicorũ Panætio. maxime autem & gloria paritur, & gratia defensionibus, eoq; maior, si quãdo accidit, ut ei subueniatur qui potentis alicuius opibus circũueniri, urgeriq; uideatur; ut nos & sæpe aliàs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sex. Roscio Amerino fecimus: quæ, ut scis, extat oratio. Sed expositis adolescentium officijs, quæ ualeant ad gloriam adipiscendam, deinde de beneficẽtia, ac liberalitate dicẽdũ est. cuius est ratio duplex: nam aut opera benigne fit indigentibus aut pecunia. facilior est hæc posterior, locupleti præsertim; sed illa lautior, ac splendidior, et ui-

ro forti,claroq; dignior:quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis uoluntas; tamen altera ex arca,altera ex uirtute depromitur;largitioq; , quæ fit ex re familiari,fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures usus sis,eo minus in multos uti possis.at,qui opera, id est uirtute,et industria benefici,et liberales erunt,primũ,quo pluribus profuerint,eo plures ad benigne faciẽdũ adiutores habebunt:deinde cõsuetudine beneficẽtiæ paratiores erũt, & tanquã exercitatiores ad bene de multis promerendũ.præclare in epistola quadã Alexandrum filiũ Philippus accusat,quòd largitione beneuolentiam Macedonum consectetur.quid te(malũ) inquit, rationis in istã spem induxit,ut eos tibi fideles putares fore,quos pecunia corrupisses?an tu id agis,ut Macedones non te Regem suum,sed ministrum & præbitorẽ putent? quo quid sordidius Regi? melius etiam quòd largitionem corruptelam dixit esse:fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior.hoc ille filio:sed præceptum putemus omnibus.quamobrem id quidem non est dubium,quin illa benignitas,quæ constat ex opera,& industria,et honestior sit,& latius pateat,& possit prodesse pluribus. nonnunquam tamen est largiendum:nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendũ, sed diligenter,atq; moderate:multi enim patrimonia effuderunt inconsulte largiendo:quid autem est stultius,quàm,quod libẽter facias,curare, ut id diutius facere non possis?atq; etiam sequuntur largitionem ra-

pinæ: cum enim dando egere cœperunt, alienis bonis manus afferre coguntur: ita, cum beneuolentiæ cōparandæ causa benefici esse uelint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt: quanta odia eorū, quibus ademerunt. quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire nō possit; nec ita reseranda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatū, iáq; in prouerbij consuetudinē uenit, largitionē fundū non habere: etenim quis potest esse modus, cū & ijdem qui consueuerunt, & illud idem alij desiderent? omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prodigi, qui epulis, et uiscerationibus, et gladiatorum muneribus, ludorum, uenationūq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullā sint relicturi omnino. liberales, autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorū causa, aut in filiarum collocatione adiuuant, aut opitulantur uel in re quærenda, uel augenda. itaq; miror, quid in mentem uenerit Theophrasto in eo libro, quē de diuitijs scripsit; in quo multa præclare, illud absurde: est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumq; sumptuū facultatē, fructum diuitiarum putat. mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior uidetur, & certior. quanto Aristoteles grauius, et uerius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarū non admiremur, quæ fiunt ad multitudinē deli

niendam, at ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium mina cogerētur, hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omnesq; mirari; sed cum attēderimus, ueniā necessitati dare; in his immanibus iacturis, infinitisq; sumptibus nihil nos magnopere mirari; cum præsertim neq; necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur; ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breue tempus, exiguumq; duratura sit, eaq; à leuissimo quoq; animo; in quo tamen ipso una cum satietate memoria quoq; moriatur uoluptatis. bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, et seruis, & seruorum simillimis liberis esse grata; graui uero homini, et ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. quanquam intelligo, in nostra ciuitate inueterasse iam bonis temporibus, ut splendor Aedilitatum ab optimis uiris postuletur. itaque P. Crassus cum cognomine Diues, tum copijs functus est Aedilitio maximo munere. & paulo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio magnificētissima Aedilitate functus est: deinde C. Claudius App. filius: multi post, Lucullus, Hortensius, Silanus. omnes autem P. Lentulus me Consule uicit superiores: hunc est Scaurus imitatus. magnificentissima uero nostri Pompeij munera secundo Consulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. uitāda tamen est suspicio auaritiæ: nā Mamerco homini ditissimo prætermissio Aedilitatis, Consulatus repulsam attulit. quare &, si postulatur à populo, bonis uiris si non desiderantibus, attamē approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: &, si quando aliqua res maior, aut

utilior populari largitione acquiritur; ut Oresti nuper prandia in semitis decimæ nomine magno honori fuerunt. ne M quidem Seio uitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit: magna enim se, et inueterata inuidia, nec turpi iactura, quádo erat Aedilis, nec maxima liberauit. sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, ꝙ gladiatoribus emptis Reipu. causa, quæ salute nostra côtinebatur, omnes P. Clodij conatus, furoresq; compressit. causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. in his autem ipsis medio critatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. filius, magno uir ingenio, in primisq; clarus, gloriari solebat se sine ullo munere adeptũ esse omnia, quæ haberentur amplissima. dicebat idem Cotta, Curio. nobis quoq; licet in hoc quodam modo gloriari: nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus nostro quidẽ anno, quod contigit eorũ nemini, quos modo nominaui, sanè exiguus sumptus Aedilitatis fuit. atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, naualia, portus, aquarũ ductus, omniaq;, quæ ad usum Reip. pertinent. quanquam, quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est: tamen hæc in posterũ gratiora, theatra, porticus, noua templa. uerecundius reprehendo propter Pompeium: sed doctissimi nõ probant; ut et hic ipse Panætius, quem multũ in his libris secutus sum, nõ interpretatus; et Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ uituperabat, quòd tã tã pecuniam in præclara illa Propylea coniecit. sed de hoc genere toto in ijs libris, quos de Rep. scripsi, diligẽter est disputatũ. tota igitur ratio taliũ largitionũ gene

re uitiosa est temporibus necessaria, et tũ ipsa & ad facultates accommodanda,& mediocritate moderãda est. In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur,non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus.alia causa est eius, qui calamitate premitur; et eius, qui res meliores quærit nullis suis rebus aduersis.propẽsior benignitas esse debebit in calamitosos:nisi forte erunt digni calamitate . in ijs tamen,qui se adiuuari uolent,non ut ne affligantur,sed ut ad altiorem gradum ascẽdant,restricti omnino nullo modo esse debemus,sed in deligẽdis idoneis iudiciũ, & diligentiam adhibere;nam præclare Ennius.
Benefacta male locata , malefacta arbitror .
quod autem tributum est bono uiro,et grato,in eo cũ ex ipso fructus est,tum etiam ex cæteris:temeritate enim remota, gratissima est liberalitas:eóq; eam studio sius plerique laudãt, quòd summi cuiusque bonitas cõmune perfugium est omnium .danda igitur opera est, ut hos beneficijs quamplurimis afficiamus , quorũ liberis,posterisq; prodatur memoria,ut his ingratis esse nõ liceat .omnes enim immemorẽ beneficij oderunt; eáq; iniuriam in deterrẽda liberalitate sibi etiã fieri, eũq;, qui faciat,communem hostem tenuiorum putant .atque hæc benignitas etiam Reip.utilis est, redimi è seruitute captos,locupletari tenuiores:quod quidem uulgo solitũ fieri ab ordine nostro , in oratione Crassi scriptum copiose uidemus. hanc ergo consuetudinẽ benignitatis largitioni munerum antepono:hæc est grauiũ hominum,atque magnorum,illa quasi assentatorũ populi , multitudinis leuitatẽ uoluptate quasi titillantiũ

conuenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum; in omniq; re contrahenda, uẽdendo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus, et confinijs æquum, & facilem, multa multis de iure suo cõcedentem; à litibus uero, quãtum liceat, & nescio an paulo plus etiam quàm liceat, abhorrentẽ: est enim non modo liberale, paulum nõnunquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. habenda autem est ratio rei familiaris; quã quidem dilabi sinere flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis, auaritiæq; absit suspicio: posse enim liberalitate uti, nõ spoliantẽ se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim (ut mihi uidetur) ualde decorum, patere domos hominũ illustrium illustribus hospitibus: idq; etiã Reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere: est etiam uehementer utile ijs, qui honeste posse multa uolũt, per hospites apud externos populos ualere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit Cimonẽ Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ita enim instituisse, & uillicis imperasse, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in uillam suam diuertisset. Quæ autem opera, nõ largitione beneficia dãtur; hæc tum in uniuersam Remp. tum in singulos ciues conferuntur: nam in iure cauere, consilio iuuare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, uehementer & ad opes augendas pertinent, & ad gratiam. itaque cum multa præclara maiorum, tum quamoptime constituti iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio, atq; interpretatio: quam

quidem ante hanc confusionem temporum in possessio ne sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnis dignitatis gradus, sic huius scientiæ splendor deletus est: idq; eo indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cũ is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile uicisset. hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs astringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima est dicendi grauior facultas, & gratior, & ornatior: quid enim eloquẽtia laudabilius, & præstabilius, uel admiratione audientium, uel spe indigentium, uel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic quoque ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. diserti igitur hominis, & facile laborantis, quodq; in patrijs est moribus, multorum causas & non grauate, & gratuito defendentis, beneficia, & patrocinia late patent. admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitũ, deplorarem, nisi uererer, ne de me ipso aliquid uiderer queri. sed tamen uidemus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, quàm in paucioribus facultas, quã in multis sit audacia. cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse, aut diserti; licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, & magistratibus, uigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimeq; eorum manat industria. iam illud non sunt admonendi (est enim in prõptu) ut animaduertant, cum alios iuuare uelint, ne quos offendant: sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut

eos quos non expedit: si imprudentes, negligentiæ est; si scientes, temeritatis. utendum etiã est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quacunq; possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris. certisq; operis, & officijs erit, quod uiolatũ est, compensandũ. sed cum in hominibus iuuãdis aut mores spectari, aut fortuna soleat, dictu quidẽ est procliue, itaq; uulgo loquuntur, sese in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam sequi: honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi uiri causæ nõ anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potẽtis? à quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore uidetur, in eum ferè est uoluntas nostra propensior. sed animaduertendũ est diligentius, quæ natura rerum sit: nimirum enim inops ille, si bonus est uir, etiam si referre gratiam nõ potest, habere certe potest. commode autem, quicunque dixit: pecuniam qui habeat, non reddidisse; &, qui reddiderit, non habere: gratiam autem &, qui reddiderit, habere; &, qui habeat, retulisse. at qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio uolunt: quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamuis aliquod magnum acceperint, æque etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur: patrocinio uero se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. at uero ille tenuis, cum quid factum sit, sese spectatum, non fortunam putans, non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se uideri studet: neque enim uerbis auget suum munus, si quo forte fungitur; sed etiam extenuat.

uidendumq́; illud idem, quòd, si opulẽtum, fortunatũq́; defenderis, in illo uno, aut forte in liberis eius maneat gratia; sin autẽ inopem, probum tamen, & modestum, omnes nõ improbi humiles, quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum uident. quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos beneficium collocari puto. danda omino opera est, ut omni generi satisfacere possimus: sed si res in cõtentionem ueniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus: qui, cum consuleretur, utrum bono uiro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret; ego, inquit, malo uirum, qui pecunia egeat; quàm pecuniam, quæ uiro. sed corrupti mores, deprauatiq́; sunt admiratione diuitiarum. quarum magnitudo quid ad unumquenque nostrum pertinet? illum fortasse adiuuat, qui habet: ne id quidem semper: sed fac iuuare: potentior sanè sit, honestior uero quo modo? quòd si etiam bonus erit uir; ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur; modo ne adiuuent; sitq́; omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficijs; operaq́; danda est, ne quid contra æquitatẽ contendas, ne quid per iniuriam: fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ est iustitia: sine qua nihil potest esse laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorũ dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de ijs, quæ ad uniuersos, quæq́; ad Remp. pertinent, disputandum est. Eorũ autem ipsorũ partim eiusmodi sunt, ut ad uniuersos ciues pertineant; partim, singulos ut attingãt; quæ sunt etiam gratiora. danda est opera omnino, si possit, utrisq́;, nec minus ut etiam sin-

gulis

gulis consulatur; sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe ne obsit Reip. C. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauij, & Reip. tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & ciuibus, & Reip. salutaris. in primis autem uidendum erit ei, qui Remp. administrabit, ut suum quisq; teneat, neq; de bonis priuatorum publice diminutio fiat: perniciose enim Philippus in Tribunatu, cum legem agrariam ferret; quam tamen antiquari facile passus est, & in eo uehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male; non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens: qua peste quæ potest esse maior? hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerentur, Resp. ciuitatesq; constitutæ sunt: nam etsi duce natura congregabantur homines, tamē, spe custodiæ rerum suarum, urbiū præsidia quærebant. danda etiam opera est, ne, quod apud maiores nostros sæpe fiebat, propter ærarij tenuitatem; assiduitatemq; bellorum tributum sit conferendum; idq; ne eueniat, multo ante erit prouidendum. sin qua necessitas huius muneris alicui Reip. obuenerit (malo enim alteri, quàm nostræ, ominari: neque tamen de nostra, sed de omni Rep. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salui esse uelint, necessitati esse parendum. atq; etiam omnes, qui Remp. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. quarum qualis comparatio fieri soleat, et debeat, nō est necesse disputare: est enim in promptu. tamen locus attingendus fuit. caput autem est in omni procuratione

negotij, & muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima suspitio. utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, & tūc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent: nō essem passus diutius eos imperare. næ illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc Remp. inuasit: itaq; facile patior tunc potius Pōtium fuisse, si quidem in illo tantum fuit roboris. non dum centum, & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. at uero postea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei, tot damnati; tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum; tanta sublatis legibus, & iudicijs expilatio, direptioq; sociorum; ut imbecillitate aliorum, non nostra uirtute ualeamus. laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. quidni laudetur? sed in illo alia maiora: laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus, tātum in ærarium pecuniæ inuexit; ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum: at hic nihil in domum suam intulit præter memoriā nominis sempiternam. imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Carthagine euersa. quid, qui eius collega in Censura fuit, L. Mummius? nunquid copiosior? cum copiosissimam urbem funditus sustulisset, Italiam ornare, quàm domū suam maluit: quanquam, Italia ornata, domus ipsa uidetur mihi ornatior. Nullum igitur uitium est tetrius (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus, & Remp. gubernantibus:

habere enim quæstui Remp. non modo turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit Spartam nulla re alia, nisi auaritia esse perituram, is uidetur non solū Lacedæmonijs, sed & omnibus opulētis populis prædixisse. nulla autem re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis possunt ij, qui Reip. præsunt, quàm abstinentia, & cōtinētia. qui uero esse populares uolunt, ob eamq; causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur; aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; labefactant fundamenta Reip. concordiam primum tollunt, quæ esse non potest, cùm alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet: id enim est proprium, ut supra dixi, ciuitatis, atque urbis, ut sit libera, & non solicita suæ rei cuiusq; custodia. atque in hac pernicie Reip. ne illam quidem consequuntur, quā putant, gratiam: nam, cui res erepta est, inimicus; cui data est, etiam dissimulat se accipere uoluisse; & maxime in pecunijs creditis occultat suum gaudium, ne uideatur non fuisse soluendo. at uero ille, qui accipit iniuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. nec, si plures sunt ij, quibus improbe datum est, quàm illi, quibus iniuste ademptum est, idcirco plus etiam ualēt? non enim numero hæc iudicantur, sed pondere. quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis ante possessum, qui nullū habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lysandrum Ephorum expulerunt. Agin Regem, quod nūquam antea apud eos acciderat,

necauerunt. ex quo eo tempore tãtæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissime constituta Resp. dilaberetur. nec uero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius. quid nostros Gracchos, Ti. Gracchi summi uiri filios, Africani nepotes? non ne agrariæ contentiones perdiderunt? at uero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cũ eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Agris Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus; cumq; tyrãnum Nicoclem improuiso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi, restituit, Rẽq; pub. aduentu suo liberauit. sed, cum magnam animaduerteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quòd & eos, quos & ipse restituerat, quorum bona alij posse derant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones mouere, non nimis æquum putabat; propterea quòd tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebãtur: sine iniuria, iudicauit, neq; illis adimi, neq; his nõ satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci uelle dixit, remq; integram ad reditum suum iussit esse: isq; celeriter ad Ptolemæũ suum hospitem uenit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: qui cum exposuisset, patriam se liberare uelle, causamq; docuisset, à Rege opulento uir summus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiuuaretur: quam cum in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in

consilium quindecim principes, cum quibus causas co-
gnouit & eorum, qui aliena detinebant; et eorum, qui
sua amiserant; præfecitq; æstimandis possessionibus, et
ut persuaderent alijs, ut pecuniam accipere mallent, et
possessionibus cederent; alijs, ut commodius putarent
numerari sibi quod tanti esset, quàm suũ recuperare:
ita perfectum est, ut omnes cõstituta cõcordia sine que
rela discederent. ò uirum magnum, dignumq;, qui in
nostra Rep. natus esset. sic par est agere cum ciuibus,
non, ut bis iam uidimus, hastam in foro ponere, et bona
ciuium uoci subijcere præconis. at ille Græcus, id quod
fuit sapientis, & præstantis uiri, omnibus consulendũ
putauit, eaq; est summa ratio, & sapientia summi ci
uis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atq; om
nes æquitate eadem continere. habitent gratis in alie-
no. quid ita? ut, cum ego emerim, ædificauerim, tuear,
impẽdam, tu me inuito fruare meo? quid est aliud, nisi
alijs sua eripere, alijs dare aliena? tabulæ uero nouæ
quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fun
dum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam?
quamobrem, ne sit æs alienũ, quod Reip. noceat proui
dendum est: quod multis rationibus caueri potest, si hoc
non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrẽ
tur alienum: nec enim ulla res uehementius Remp con
tinet, quàm fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessa
ria solutio rerum creditarum: nunquam enim uehe-
mẽtius actum est, quàm me Consule, ne solueretur; ar
mis, et castris tentata res est ab omni genere hominũ,
& ordine. quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de
Rep. tolleretur. nunquam nec maius æs alienũ fuit;

nec melius, nec facilius dissolutum est: fraudādi enim spe sublata, soluendi necessitas cōsecuta est. at uero hic noster uictor, nūc quidem uictus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. tanta in eo peccādi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiā si causa non esset. ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui Remp. tuebūtur; in primisq; operam dabunt, ut iuris, et iudiciorū æquitate suum quisq; teneat et neq; tenuiores propter imbecillitatem circunueniantur, neq; locupletibus ad sua uel tenenda, uel recuperanda obsit inuidia: præterea quibuscunque rebus uel belli, uel domi poterunt, Remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. hæc magnorum hominum sunt: hæc apud maiores nostros factitata: hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate Reipub. magnam ipsi adipiscentur et gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse a Panætio prætermissa, ualetudinis curationem, et pecuniæ. quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certe utiles. Sed ualetudo sustentatur notitia sui corporis, & obseruatione earū rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; et continentia in uictu omni atq; cultu, corporis tuēdi causa, et prætermittendis uoluptatibus; postremo arte eorum, quorum ad scientiā hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudo; conseruari autem diligentia, et parsimonia; ijsdem etiam rebus augeri. has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est

In eo libro, qui Oeconomicus inſcribitur. quẽ nos, iſta fere ætate cum eſſemus, qua es tu nunc, è Græco in latinum conuertimus. Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermiſſus) ſæpe eſt neceſſaria: nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipſa inter ſe corporis, et externa cum externis comparari ſolent. cum externis, corporis hoc modo comparantur; ualere ut malis quàm diues eſſe: cum corporis externa, hoc modo; diues eſſe potius, quàm maximis corporis uiribus: ipſa inter ſe corporis comparantur ſic; bona ualetudo uoluptati anteponatur, uires celeritati; externorum autẽ, ut gloria diuitijs, uectigalia urbana ruſticis. ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis: à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, reſpondit, bene paſcere; quid ſecũdum, ſatis bene paſcere; quid tertium, bene ueſtire; quid quartum, arare: et, cum ille, qui quæſierat, dixiſſet; quid fœnerari? tum Cato, quid hominem, inquit occidere? ex quo, et multis alijs intelligi debet, utilitatum comparatiões ſolere fieri, recteq; hoc adiunctum eſſe quartum exquirendorum officiorum genus. ſed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibuſdam optimis uiris ad medium Ianum ſedẽtibus, quàm ab ullis philoſophis ulla in ſchola, diſputatur. ſunt tamen ea cognoſcenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro diſputandum eſt. reliqua deinceps perſequemur.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER III.

Scipionem Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitũ scripsit Cato, qui fuit ferè eius æqualis, nunquam se minus ociosum esse, quàm cum ociosus; nec minus solum, quàm cum solus esset. magnifica uero uox, & magno uiro, & sapiente digna; quæ declarat illum & in ocio de negocijs cogitare, & in solitudine secũ loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, ocium, & solitudo: uellem et nobis hoc idem uere dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, uoluntate certe proxime accedimus: ná & à Reip. forensibusq; negocijs armis impijs, uiq; prohibiti ocium persequimur; & ob eam causam urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. sed nec ocium hoc cum Africani ocio, nec solitudo cum illa comparanda est: ille enim requiescens à Reip. pulcherrimis muneribus, ocium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiaq; interdum tanquam in portũ se in solitudinem recipiebat: nostrum autem ocium negocij inopia, nec requiescendi studio constitutum est: extincto enim senatu, deletisq; iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? itaq; in maxima celebritate, atq; in oculis ciuium quõ

dam uiximus, nũc fugiẽtes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantũ licet, & ſæpe ſoli ſumus. ſed quia ſic ab hominibus doctis acceptimus, non ſolum ex malis eligere minima oportere, ſed etiam excerpere ex ipſis, ſi quid ineſſet boni; propterea & ocio fruor, non illo quidẽ, quo debeat is, qui quõdam peperiſſet ocium ciuitati; nec eam ſolitudinẽ languere patior, quam mihi affert neceſſitas, nõ uoluntas. quanquam Africanus maiorem laudem uel meo iudicio aſſequebatur: nulla tamen eius ingenij monimẽta mandata literis, nullũ opus ocij, nullum ſolitudinis munus extat. ex quo intelligi debet, illum mẽtis agitatione, inueſtigationeq; earum rerũ, quas cogitando cõſequebatur, nec ocioſum, nec ſolum unquam fuiſſe. nos autem, qui nõ tantum roboris habemus, ut cogitatiõe tacita à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribẽdi operam omne ſtudium, curamq; conuertimus. itaq; plura breui tempore euerſa, quàm multis annis ſtante Rep. ſcripſimus. ſed cum tota philoſophia mi Cicero frugifera, et fructuoſa, nec ulla pars eius inculta, ac deſerta ſit; tamen nullus feracior in ea locus eſt, nec uberior, quàm de officijs; à quibus conſtanter, honeſteq; uiuendi præcepta ducuntur. quare, quanquam à Cratippo noſtro, principe huius memoriæ philoſophorum, hoc te aſſidue audire, atq; accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas uocibus undiq; circunſonare, nec eas, ſi fieri poſſit, quidquam aliud audire. quod cum omnibus eſt faciendum, qui uitam honeſtã ingredi cogitant: tamen haud ſcio, an nemini potius, quàm tibi: ſuſtines enim non paruam expectationem imitã

dæ industriæ nostræ, magnam honorum, non nullã fortasse nominis. suscepisti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquã ad mercaturam bonarum artiũ sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem, et magistri. quare, quantum conniti animo potes, quãtũ labore contendere; (si discendi labor est potius, quàm uoluptas) tantum fac ut efficias; ne'ue committas, ut, cum omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse uideare. sed hæc hactenus: multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur. Panætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissime disputauit, quemq; nos correctione quadam adhibita potissimũ secuti sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerẽt; uno, cum dubitarent, honestũ ne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utile ne esset, an inutile; tertio, si id, quod specimẽ haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur, quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum; nec exoluit, quod promiserat. quod eo magis miror, quia scriptũ à discipulo eius Posidonio est, triginta annos uixisse Panætium post quàm illos libros edidisset. quem locum miror à Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentarijs, præsertim cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. mini me uero assentior ijs, qui negant eũ locum à Panætio prætermissum, sed consulto relictum, nec omnino scri

bendum fuisse, quia nunquam posset utilitas cũ honestate pugnare. de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendum ne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panætij tertium est, an planè omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum: nam, qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam. præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. accedit eodem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiuerat; ut nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quã Apelles inchoatã reliquisset, absolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, et nõ perfecisset, propter eorum, quæ fecisset, præstantiam neminẽ esse persecutum. quamobrem de iudicio Panætij dubitari nõ potest. recte ne autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiũxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. nam siue honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; siue, quod honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodũ Peripateticis nostris uidetur, ut omnia ex altera parte collocata, uix minimi momenti instar habeant: dubitandum non est, quin nunquã possit utilitas cũ honestate contẽdere. itaq; accepimus; Socratem solitũ execrari eos, qui primum hæc natura cohærentia opinione distraxissent, cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut etiam quidquid honestũ esset, id utile esse censerent; nec utile quidquã, quod nõ honestum. quòd si is esset Panætius, qui uirtutem propterea colẽ

dam diceret, quòd ea efficiens utilitatis esset; ut ÿ, qui
res expetendas uel uoluptate, uel indolentia metiũtur,
liceret ei dicere, honestatem aliquãdo cum utilitate pu
gnare, sed, cum sit is, qui id solum bonũ iudicet, quod
honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadã
utilitatis, eorum neq; accessione meliorem uitam fieri,
nec discessione peiorem: nõ uidetur huiusmodi debuis
se deliberationem introducere; in qua, quod utile uide
retur, cum eo, quod honestum est, comparetur. etenim,
quod summum bonũ à Stoicis dicitur, cõuenienter na
turæ uiuere, id habet hãc, ut opinor, sententiam, cum
uirtute congruere semper; cætera autem, quæ secundũ
naturam essent, ita legere si ea uirtuti non repugna-
rent. quod cum ita sit, putant quidam hanc compara-
tionem recte nõ esse introductã, nec omnino de eo ge-
nere quidquam præcipiendum fuisse. atq; illud quidẽ
honestum, quod proprie, uereq; dicitur, id in sapiẽtibus
est solis, neq; à uirtute diuelli unquam potest: in ÿs au
tem, in quibus sapiẽtia perfecta nõ est, ipsum illud qui
dem perfectum honestum nullo modo esse potest, simili
tudines honesti esse possunt. hæc igitur omnia officia,
de quibus his libris disputamus, media Stoici appellãt;
& ea cõmunia sunt, & late patent: quæ et ingenÿ bo
nitate multi assequuntur, et progressione discendi. il-
lud autem, quod rectũ ÿdẽ appellant, perfectum, atq;
absolutum est, &, ut ÿdem dicunt, omnes numeros ha
bet, nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest.
cum autem aliquid actum est, in quo media officia cõ
parantur, id cumulate uidetur esse perfectum; propte
rea quòd uulgus, quid absit à perfecto, ferè nõ ex toto

greci καθή
κον

intelligi; quatenus autem intelligit, nihil putat praeter missum. quod autem in poematibus, & in picturis usu euenit, in aliisq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quae laudanda nó sint; ob eam credo causam, quòd insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaq; re uitij sit, nequeant iudicare. itaq;, cum sint docti à peritis, desistunt facile à sententia. haec igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quaedam honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere cómunia: itaq; ij omnes, in quibus est uirtutis indoles, commouentur. nec uero, cum duo Decij, aut duo Scipiones fortes uiri commemorantur, aut cum Fabritius, aut Aristides iustus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiae, tãquam à sapiente, petitur exẽplum: nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem intelligi hic uolumus: nec ij: qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato & C. Laelius, sapientes fuerunt; nec illi quidem septem; sed ex mediorum officiorũ frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemq; sapientum. quocirca nec id, quod uere honestum est, fas est cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod cómuniter appellamus honestum, quodq; colitur ab ijs, qui bonos se uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquã est comparandum: tamq; id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruandumq; est nobis, quàm id, quod proprie dicitur, uereq; est honestum, sapientibus: aliter enim teneri non potest, si qua ad uirtutem est facta progressio. sed haec quidem de ijs, qui cóseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem

ijs,quæ uidētur utilia, tamen splendidius hæc ab eis disseruntur,quibus,quidquid,honestum est, idem utile uidetur,nec utile quidquam,quod non honestum, quàm ab ijs,quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum.nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat,ut,quodcunq; maxime probabile occurrat,id nostro iure liceat defendere. sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam,quā mors,quàm paupertas, quàm dolor,quàm cætera,quæ possunt aut corpori accidere,aut rebus externis: nam principio tollit conuictum humanum,& societatē,si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisq; emolumentum spoliet,aut uiolet alterum, disrumpi necesse est eam,quæ maxime est secundū naturam,humani generis societatem, ut, si unumquodq; membrum sensum hūc haberet,ut posse putaret se ualere,si proximi membri ualetudinem ad se traduxisset, debilitari,& interire totum corpus necesse esset: sic,si unusquisq; nostrum rapiat ad se commoda aliorum,detrahatq;,quod cuiq; possit,emolumenti sui gratia,societas hominum, & communitas euertatur necesse est. nam,sibi ut quisq; malit,quod ad usum uitæ pertineat, quàm alteri acquirere,concessum est nō repugnante natura.illud quidem natura non patitur,ut aliorum spolijs nostras facultates,copias,opes augeamus.neque uero hoc solum natura, id est iure gentium, sed & legibus populorum,quibus in singulis ciuitatibus Resp. continētur,eodem modo constitutum est,ut non liceret sui cōmodi causa nocere alteri: hoc enim spectant leges, hoc

uolunt, incolumem esse ciuium coniunctioné: quã qui dirimunt, eos morte, exilio, uinculis, damno coercét. atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana: cui parere qui uelit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam uolent uiuere) nũquam cõmittet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. etenim multo magis est secundum naturam celsitas, & animi magnitudo, itemq; cõmunitas, iustitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ. quæ quidem cõtemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate cõmuni, magni animi, & excelsi est. detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis eiusdem: itemq; magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conseruandis, aut iuuãdis maximos labores, molestiasq; suscipere, imitantes Herculem illum, quẽ hominum fama beneficiorum memor in concilio cœlestium collocauit, quàm uiuere in solitudine nõ modo sine ullis molestijs, sed etiam in maximis uoluptatibus, abũdantem omnibus copijs, ut excellas etiam pulchritudine, et uiribus. quocirca optimo quisq;, splendidissimoq; ingenio longe illam uitam huic anteponit. ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non posse. deinde, qui alterum uiolat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, doloré amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorũ, quàm facere cuiquam iniuriam. si nihil existimat contra naturam fieri hominibus uiolandis: quid cũ eo disferas,

ſeras,qui omnino hominem ex homine tollat? ſin fugiẽ dum id quidẽ cenſet,ſed multo illa peiora,mortem,pau pertatem, dolorem:errat in eo,quòd ullum aut corpo ris,aut fortunæ uitium,animi uitijs grauius exiſtimat. ergo unum debet eſſe omnibus prop ſitum,ut eadem ſit utilitas uniuſcuiuſque,& uniuerſorum; quam ſi ad ſe quiſq; rapiat,diſſoluetur omnis humana cõſociatio.atq; ſi etiã hoc natura præſcribit,ut homo homini,quicunq; ſit,ob eam ipſam cauſam tamen,ꝙ is homo ſit,conſultũ uelit, neceſſe eſt ſecũdum eandem naturam omniũ uti litatem eſſe cõmunem.quod ſi ita eſt, una continemur omnes,& eadem lege naturæ.idq́; ipſum ſi ita eſt, cer te uiolare alterum lege naturæ prohibemur.uerum au tem primum: uerum igitur & extremum. nam illud quidem abſurdum eſt,quod quidam dicunt,parenti ſe, aut fratri nihil detracturos cõmodi ſui cauſa:aliam ra tionem eſſe ciuium reliquorũ.hi ſibi nihil iuris,& nul lam ſocietatem communis utilitatis cauſa ſtatuunt eſſe cum ciuibus: quæ ſententia omnem ſocietatem diſtra hit ciuitatis. qui autem ciuium rationem dicunt eſſe habendam, externorum negant; hi dirimunt commu nem humani generis ſocietatem:qua ſublata,beneficen tia,liberalitas,bonitas,iuſtitia funditus tollitur:quæ qui tollunt, etiam aduerſus deos immortales impij iudicãdi ſunt: ab ijs enim conſtitutam inter homines ſocietatem euertũt:cuius ſocietatis arctiſſimum uinculum eſt, ma gis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini de trahere ſui cõmodi cauſa,quàm omnia incommoda ſu bire uel externa,uel corporis,uel etiã ipſius animi, quæ uacent iuſtitia: hæc enim uirtus omnium eſt domina,

& regina uirtutum. Forsitan quispiam dixerit: nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? minime uero: nō enim mihi est uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem cōmodi mei gratia. Quid? si Phalarim crudelem tyrannum, & immanem uir bonus, ne ipse frigore conficiatur, uestitu spoliare possit, non ne faciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima: nam si quid ab homine ad nullam partē utili utilitatis tuæ causa detraxeris, inhumane feceris, contráq; naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem Reip. atq; hominum societati, si in uita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit eiusmodi, suum cuiq; incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis subtrahendum. non igitur magis est cōtra naturam morbus, aut egestas, aut quid eiusmodi, quàm detractio, atq; appetitio alieni. sed communis utilitatis derelictio contra naturam est: est enim iniusta: itaq; lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conseruat, & continet, decernit profecto, ut ab homine inerti, atq; inutili ad sapientem, bonum, fortemq; uirum trāsferantur res ad uiuendum necessariæ; qui si occiderit, multum de cōmuni utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seséq; diligens, hanc causam habeat ad iniuriam. itaq; semper officio fungatur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe cōmemoro, humanæ societati. Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est: nulla est enim societas nobiscum tyrannis, sed potius summa distractio:

p amor sui

neq; est contra naturã spoliare eum, si possis, quem honestum est necare. atq; hoc omne genus pestiferum, atque impium ex hominum cõmunitate exterminandũ est: etenim, ut membra quædam amputantur, [illegible] ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis; sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à cõmuni tanquam humanitate corporis segregãda est. huius generis quæstiones sunt omnes eæ, in quibus ex tempore officiũ exquiritur. eiusmodi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius præuenisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinẽ fugiendum; quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus, ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quo facilius, quæ uelint, explicent: sic ego à te postulo mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil præter id, quod honestũ sit, esse propter se expetendum. sin hoc non licet propter Cratippum: at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetẽdum. mihi utrũuis satis est; & cum hoc, tum illud probabilius uidetur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus est, ꝙ nõ utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse, (neq; enim ei fas erat) sed ea, quæ uiderentur utilia. nihil uero utile, quod nõ idem honestum; nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur; negatq; ullam pestem

maiorem in uitam hominum inuasisse, quàm eorũ opinionem, qui ista distraxerint. itaq; non, ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ uideretur esse, nõ quæ esset, repugnantiam. hanc igitur partẽ relictam explebimus, nullis adminiculis, sed, ut dicitur, Marte nostro: neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur de ijs, quæ in manus meas uenerũt. cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, nos commoueri necesse est. sed si, cum animũ attenderis, turpitudinem uideas adiunctã ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit; tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. quòd si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudo, (recta enim, et cõuenientia, et constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam secundum naturam, quàm utilitas: certe in eadem re utili turpitudo esse non potest. itemq;, si ad honestatem nati sumus, eaque aut sola expetenda est, (ut Zenoni est uisum) aut certe omni pondere grauior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certe utile; itaq; quidquid honestum, id utile. quare error hominũ non proborum cum aliquid, quod utile uisum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. hinc sicæ, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorũ, & ciuium, hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupidita-

tes: quibus nihil, nec tertius, nec fœd ius excogitari po test: emolumēta enim rerum fallacibus iudicijs uident, pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ip sius turpitudinis, quæ acerbissima est, nō uident. quam obrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è me dio, (est enim totum sceleratū, & impium) qui delibe= rant, utrum id sequantur, quod honestum esse uideăt, an se scientes scelere contaminent: in ipsa enim dubita tione facinus inest, etiam si ad id nō peruenerint. ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. atq; etiā in omni deliberatione, cœlā di, et occultandi spes, opinioq́; remouēda est: satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) per suasum esse debet, si omnes deos, hominesq́; cœlare pos simus, nihil tamē auare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendū. hinc ille Gyges indu citur à Platone: qui, cum terra discessisset magnis qui busdam imbribus, in illum hiatum descēdit, æneumq́; equum (ut ferūt fabulæ) animaduertit, cuius in lateri bus fores essent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, annulumq́; aureū in di gito; quem ut detraxit, ipse induit. erat autem regius pastor. tum in concilium pastorum se recepit. ibi cum palā eius annuli ad palmam cōuerterat, à nullo uide batur, ipse autem omnia uidebat: idem rursus uideba= tur, cum in lucē annulum inuerterat. itaq; hac oppor tunitate annuli usus, Reginæ stuprū intulit; eoq́; adiu trice Regem dominū interemit, sustulitq́; quos obstare arbitrabatur: nec in his quisquam eū facinoribus po= tuit uidere. sic repente annuli beneficio Rex ortus est

Lydiæ. hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si nõ haberet honesta enim bonis uiris, non occulta quæruntur. atq; hoc loco philosophi quidã, minime mali illi quidé, sed non satis acuti, fictã, & cõmentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone. quasi uero ille aut factũ id esse; aut fieri potuisse defendat. hæc est uis huius annuli, et huius exempli; si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa feceris, si id dijs, hominibusq; futurum sit semper ignotum, sis'ne facturus. negãt id fieri posse. quanquam non potest id quidem: sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnã facerent? urgent rustice sane: negant enim posse, & in eo perstant: hoc uerbum quid ualeat, nõ uident: cum enim quærimus, si possint cœlare, quid facturi sint; non quærimus, possint, ne cœlare; sed tanquam tormenta quædã adhibemus, ut, si responderint se impunitate proposita facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur; negét, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. sed iam ad proposit um reuertamur. incidunt sæpi multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, nõ, cũ hoc deliberetur, relinquenda ne sit honestas propter utilitatis magnitudinem(nam id quidem improbũ est) sed illud, possit ne id, quod utile uideatur, fieri nõ turpiter. cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperiũ abrogabat, poterat uideri facere id iniuste: fuerat enim in Regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, noméq; Tarquiniorũ, et

memoriam regni esse tollendam, quod erat utile patriæ consulere; id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. itaque utilitas ualuit propter honestatem: sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. at in eo Rege, qui urbem condidit, non ita: species enim utilitatis animum pepulit eius: cui cum uisum esset utilius, solum se quàm cũ altero regnare, fratrem interemit. omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile uidebatur, neq; erat, assequi posset. et tamẽ muri causam opposuit specimen honestatis, nec probabilem, nec satis idoneã. peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli dixerim. nec tamen nostræ nobis utilitates omittẽdæ sunt, alijsq; tradẽdæ, cũ his ipsi egeamus: sed suæ cuiq; utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendũ est. scite Chrysippus, ut multa; qui stadium, inquit, currit, eniti, et contẽdere debet, quàm maxime possit, ut uincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. sic in uita sibi quẽq; petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, ius non est. maxime autem perturbantur officia in amicitijs: quibus & non tribuere, quod recte possis; & tribuere, quod non sit æquũ, contra officium est. sed huius generis totius breue, et non difficile præceptum est: quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, et cætera generis eiusdem, hæc amicitiæ nũquam anteponẽda sunt. at neq; contra Remp. neq; cõtra iusiurandum, ac fidẽ: amici sui causa uir bonus faciet; nec si iudex quidẽ erit de ipso amico: ponit enim personam amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, ut ueram amici causam esse malit; ut perorandæ

litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cum uero iurato dicenda sentẽtia sit, meminerit deũ se adhibere testẽ, id est (ut ego arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse deus diuinius. itaq; præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus: QVAE salua fide facere possit. hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo ante dixi honeste amico à iudice posse concedi: nã si omnia facienda sint, quæ amici uelint, non amicitiæ tales, sed coniurationes putãdæ sunt. loquor autẽ de cõmunibus amicitijs: nã in sapiẽtibus uiris atq; perfectis nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset, et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies cõmendãdorum suorum causa postulauisset, uas factus sit alter eius sistendi; ut, si ille non reuertisset ad diem, moriendũ esset sibi ipsi. qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidẽ tyrãnus, petiuit, ut se in amicitiam tertium ascriberent. cum igitur id, quod utile uidetur in amicitia, cũ eo, quod honestũ est, cõparatur, iaceat utilitatis species, ualeat honestas. cũ autem in amicitia, quæ honesta non sunt postulabũtur, religio, & fides anteponantur amicitiæ: & sic habebitur is, quẽ exquirimus, delectus officij. sed utilitatis specie in Rep. sæpissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri, durius etiam Atheniẽses, qui sciuerunt, ut Aeginetis, qui classe ualebant, pollices præciderẽtur. hoc uisum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatẽ Aegina Piræeo sed nihil, qđ crudele, utile: est enim hominũ naturæ, quã sequi debemus, maxime

inimica crudelitas. male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosq; exterminãt, ut Petronius apud patres nostros, Papius nuper. nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere; quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus, & Scæuola: usu uero urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. plena exemplorum est nostra Resp. cum sæpe aliàs, tum maxime bello Punico secundo; quæ Cãnési calamitate accepta maiores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. nulla fuit timoris significatio, nulla mentio pacis. tanta uis est honesti, ut speciẽ utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentq;, ut urbe relicta, coniugibus, et liberis Trœzene depositis, naues conscenderent, libertatẽq; Græciæ classe defenderent, Cyrsilium quendam suadentem, ut in urbe manerẽt, Xerxemq; reciperent, lapidibus obruerunt. atq; ille sequi utilitatem uidebatur: sed ea nulla erat repugnãte honestate. Themistocles post uictoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione se habere consilium Reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulauit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. datus est Aristides. huic ille classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gythium, clam incendi posse; quo facto frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. quod Aristides cum audiuisset, in cõcionem magna expectatione uenit, dixitq; perutile esse consiliũ, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. itaq; Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem puta

runt, totamq́; eam rem, quam ne audiuerant quidē, auctore Aristide repudiauerunt: melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios uectigales habemus. manedt ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile, ne tū quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscare: hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati uideatur; ut animaduertendū sit, repugnet ne planè, an possit cū honestate coniungi. eius generis hæ sunt quæstiones: si, exempli gratia, uir bonus ab Alexandria profectus Rhodum magnū frumēti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, et fame, summaq́; annonæ caritate, si idem sciat cōplures mercatores ab Alexādria soluisse, nauesq́; in cursu frumento onustas petētes Rhodum uiderit, dicturus ne sit id Rhodijs, an silentio suū quamplurimo uenditurus. sapientem, et bonum uirum fingimus; de eius deliberatione, & consultatione quærimus, qui cœlaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet; sed dubitet, an turpe nō sit. in huiusmodi causis aliud Diogeni Babilonio uideri solet, magno, & graui Stoico; aliud Antipatro discipulo eius, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod uēditor norit, emptor ignoret; Diogeni, uenditorem, quatenus iure ciuili constitutū sit, dicere uitia oportere, cætera sine insidijs agere, &, quoniā uendat, uelle quamoptime uendere. aduexi, exposui; uendo meum non pluris, quàm cæteri; fortasse etiam minoris, cum maior est copia: cui fit iniuria? exoritur Antipatri ratio ex altera parte. quid agis? tute, cum hominibus consulere debeas, et seruire

humanæ ſocietati;eaq; lege natus ſis,ut ea habeas principia naturæ,quibus parere,et quæ ſemper ſequi debeas,ut utilitas tua,cõmunis utilitas ſit,uiciſſim et æque communis utilitas,tua ſit:cœlabis homines,quid ijs adſit & commoditatis, & copiæ? reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic:aliud cœlare, aliud eſt tacere : neque ego nunc te cœlo,ſi tibi non dico quæ natura deorum ſit, quis ſit finis bonorum:quæ tibi plus prodeſſent cognita,quam tritici utilitas:ſed non, quidquid tibi audire utile eſt,id mihi dicere neceſſe eſt.immo uero, inquit ille,neceſſe eſt:ſi quidem inter homines natura meminiſti coniunctam ſocietatem. memini, inquit ille : ſed num iſta ſocietas talis eſt,ut nihil ſuum cuiuſque ſit? quod ſi ita eſt,nec uendendum quidem quidquam eſt, ſed donandum.uides in hac tota diſceptatione non illud dici:quamuis hoc turpe ſit,tamen,quoniam expedit,faciam;ſed ita expedire, ut turpe non ſit:ex altera autem parte,ea re,quia turpe ſit,non eſſe faciẽdũ. uendat ædes uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipſe norit,cæteri ignorẽt:peſtilentes ſint,et habeantur ſalubres:ignoretur in omnibus cubilibus apparere ſerpentes: male materiatæ,ruinoſæ : ſed hoc præter dominũ nemo ſciat:quæro,ſi hoc emptoribus uenditor non dixerit,ædesq; uendiderit pluris multo quàm ſe uẽditurum putarit,num id iuſte,aut improbe fecerit? ille uero,inquit Antipater,improbe facit:quid enim eſt aliud erranti uiam non moſtrare,quod Athenis execrationibus publicis ſancitum eſt,ſi hoc non eſt,emptorem pati ruere,& per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam eſt, quàm uiam non monſtrare : nam

est, scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est? ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. quòd si, qui proscribũt uillã bonã (ut ipsi asserunt) beneq; ædificatã, nõ existimantur fefellisse, etiã si illa nec bona est, nec ædificata ratione: multo minus, qui domum non laudarunt: ubi enim iudiciũ emptoris est, ibi fraus uenditoris quæ potest esse? sin autem dictum non omne præstandum est: quod dictum nõ est, id præstandum putas? quid uero est stultius, quàm uenditorem eius rei, quam uendat, uitia narrare? quid autem tã absurdum, quàm si domini iussu ita præco prædicet, domum pestilentem uendo? sic ergo in quibusdã causis dubijs, ex altera parta defenditur honestas; ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile uideatur, non modo honestum facere sit, sed etiam, nõ facere turpe. hæc est illa, quæ uidetur utilium fieri cum honestis sæpe, dissensio: quæ dijudicanda sunt: nõ enim, ut quæreremus, expósuimus, sed ut explicaremus. non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium uenditor cœlare emptores debuisse: neq; enim id est cœlare, quidquid reticeas: sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumẽti tui causa uelis eos, quorum intersit id scire. hoc autem cœlandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non uidet? certe non aperti, nõ simplicis est, non ingenui, nõ iusti, non uiri boni; uersuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, ueteratoris, uafri. hæc tot, & alia plura non ne inutile est uitiorum subire nomina? quòd si uituperandi sunt, qui reticuerũt: quid de ijs existimandum est, qui orationis uanitatem

adhibuerunt? C. Canius eques R. homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas otiandi causa, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset, dictitabat se hortulos aliquos uelle emere, quò inuitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam facere ret Syracusis, dixit, uenales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si uellet, ut suis: & simul ad coenam inuitauit in posterum diem. cum ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab ijs petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur; dixitq;, quid eos facere uellet. ad coenam tempore uenit Canius. opipare paratum erat conuiuium. cymbarum ante oculos multitudo. pro se quisq;, quod ceperat, afferebat. ante pedes Pythij pisces abijciebantur. tum Canius, quæso, inquit, quid est ò Pythi, tantum ne piscium? tantum ne cymbarum? & ille, quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio: hac uilla isti carere non possunt. incensus Canius cupiditate, contendit à Pythio, ut uenderet. grauate ille primo. quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius uoluit, et emit instructos nomina facit: negotium conficit. inuitat Canius postera die familiares suos: uenit ipse mature: scalmum nullum uidet: quærit ex proximo uicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos uideret: nullæ, quod sciam, inquit ille: sed hic piscari nulli solent: itaq; heri mirabar, quid accidisset. stomachari Canius: sed quid faceret? non dum enim Aquilius collega, & fami

liaris meus protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis, cum ex eo quærerem, quid esset dolus malus; respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot uitijs inquinatum. quòd si Aquiliana definitio uera est, ex omni uita simulatio, dissimulatioq; tollenda est. ita nec, ut emat melius, nec, ut uendat, quisquã simulabit, aut dissimulabit uir bonus. atque iste dolus malus etiam legibus erat uindicatus: ut tutela Duodecim tabulis, & circunscriptio adolescentium lege Plectoria, &, sine lege, iudicijs, in quibus, EX FIDE BONA, additur. reliquorum autem iudiciorum hæc uerba maxime excellũt, in arbitrio rei uxoriæ, MELIVS, AEQVIVS: in fiducia, VT INTER BONOS BENE AGIER. quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, inter bonos bene agier, quidquam agi dolose, aut malitiose potest? dolus autem malus simulatione, & dissimulatione (ut ait Aquilius) continetur. tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium. non licitatorem uenditor, nec, qui contra se liceatur, emptor opponet: uterq;, si ad loquendum uenerit, non plus, quàm semel, loquetur. Quintus quidem Scæuola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idq; uenditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum millia. nemo est, qui hoc uiri boni fuisse neget: sapientis negant; ut si minoris, quàm potuisset,

uendidisset. hæc igitur est illa pernicies, quòd alios bonos, alios sapientes existimant. ex quo Ennius: Nequidquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret. uere id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætij, uideo in ijs libris, quos de officijs scripsit Q. Tuberoni, dicere, sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris: neq; enim solũ nobis diuites esse uolumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeq; Reip. singulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. huic Scæuolæ factum, de quo paulo ante dixi, placere nullo modo potest: etenim omnino se negat facturũ compendij sui causa, quod nõ liceat. huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est, perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus nõ uersetur: siue uir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini, recte iustum uirum, bonum non facile reperiemus. nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum uirum bonum esse, semper est utile. ac de iure quidem prædiorũ sancitum est apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiam dicerentur, quæ nota essent uenditori. nam, cum ex Duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent lingua nũcupata, quæ qui inficiatus esset, duplicem pœnam subiret: à iurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta: quidquid enim inest prædio uitij, id, statuerunt, si uenditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. ut, cum in arce augurium Augures acturi essent, iussissentq; T. Claudium

Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs: Claudius proscripsit, insulam uendidit: emit P. Calphurnius Lanarius. huic ab Auguribus illud idem denunciatum est. itaque Calphurnius, cum demolitus esset, cognouissetq; Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab Auguribus demoliri iussus, arbitrum illum adegit: QVID QVID sibi de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, huius nostri Catonis pater; ut enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. is igitur iudex ita pronunciauit: cum in uenundando rem eam scisset, & nō pronunciauisset, emptori damnum præstari oportere. igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notū esse emptori uitium, quod nosset uenditor. quòd si rectè diiudicauit, non rectè frumentarius ille, non rectè ædium pestilentium uenditor tacuit. sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non possunt; quæ autem possunt, diligenter tenētur. M. Marius Gratidianus propinquus noster C. Sergio Oratæ uendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hæ Sergio seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. ius Crassus urgebat; quod uitium uenditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius; quoniam id uitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes uendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset, teneret. quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. sed aliter

leges,

leges, aliter philosophi tollũt astutias: leges, quatenus manu tenere res possunt: philosophi, quatenus ratiõe, & intelligentia. ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. sunt ne igitur insidiæ, tẽdere plagas, etiã si excitaturus nõ sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidũt, sic, tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uẽdas, in eã aliquis incurrat imprudens. hoc quanquam uideo propter deprauationem cõsuetudinis neque more turpe haberi; neq; aut lege sanciri, aut iure ciuili: naturæ tamẽ lege sancitum est: societas enim est (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamẽ est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui eiusdem gentis sunt; propior eorum, qui eiusdẽ ciuitatis. itaq; maiores aliud ius gẽtium, aliud ius ciuile esse uoluerũt: quod enim ciuile, nõ idem continuo gentiũ; quod autem gẽtium, idem ciuile esse debet. sed nos ueri iuris, germanæq; iustitiæ solidam, & expressam effigiem nullã tenemus: umbra, & imaginibus utimur: easq; ipsas utinã sequeremur: feruntur enim ex optimis naturæ principijs, & ueritatis exemplis: nã quãti uerba illa? VTI NE PROPTER TE, FIDEM'VE TVAM CAPTVS, FRAVDATVS'VE SIM. quàm illa aurea? VT, INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAVDATIONE. sed, qui sint boni, & quid sit bene agi, magna quæstio ẽ. Quintus quidẽ Scæuola Põtifex Maximus summam uim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in qbus adderetur ex fide bona:

fideiq; bonæ nomẽ existimabat manare latissime, idq; uersari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, uẽditis, cõductis, locatis: quibus uitæ societas cõtinetur: in his magni esse iudicis statuere, præsertim cũ in plerisq; essent iudicia cõtraria, quid quẽq; cuiq; præstare oporteret. quocirca astutiæ tollẽdæ sunt, eaq; malitia, quæ uult quidẽ uideri se esse prudentiã, sed abest ab ea, distatq; plurimũ: prudentia est enim locata in delectu bonorũ, & malorum; malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. nec uero in prædijs solũ ius ciuile ductum à natura malitiam, fraudemq; uindicat; sed & in mancipiorũ uenditione uenditorũ fraus omnis excluditur: qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Aediliũ. hæredũ alia causa est. ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturã esse, neminẽ id agere, ut ex alterius prædetur inscitia: nec ulla pernicies uitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. ex quo illa innumerabilia nascũtur: ut utilia cũ honestis pugnare uideantur: quotus enim quisq; reperietur, qui, impunitate, et ignoratione omniũ proposita, abstinere possit iniuria? periclitemur, si placet, in ijs quidẽ exemplis, in quibus, peccare uulgus hominũ fortasse nõ putat: neq; enim de sicarijs, ueneficis, testamẽtarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserendũ est; qui non uerbis sunt, & disputatione philosophorum, sed uinculis, & carcere castigãdi, sed hæc consideremus, quæ faciunt ij, qui habẽtur boni. L. Minutij Basilij, locupletis hominis, falsum testamentum quidem è Græcia Romam attulerunt.

quod quo facilius obtinerent, scripserunt hæredes secũ M. Crassum, & Q. Hortensiũ, homines eiusdẽ ciuitatis potentissimos: qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscij culpæ, alieni facinoris munusculũ nõ repudiauerunt. quid ergo? satin hoc est, ut nõ deliquisse uideantur? mihi quidẽ non uidetur. quanquam alterum amaui uiuum, alterum non odi mortuum. sed cum Basilius M. Satirium sororis filium nomen suũ ferre uoluisset, eumq; fecisset hæredem, hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ò turpem notam temporum illorum) non erat æquum principes ciuitatis rem habere, ad Satiriũ nihil præter nomen peruenire. etenim si is, qui nõ defendit iniuriam, neq; propulsat à suis, cum potest, iniuste facit, ut in primo libro disserui: qualis habẽdus est is, qui non modo repellit, sed etiam adiuuat iniuriã? mihi quidem etiam ueræ hæreditates non honestæ uidẽtur, si sint malitiosis blanditijs officiorũ, non ueritate, sed simulatione quæsitæ. atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum uideri solet: falso: nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula. qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus: sic enim cogitans; est istud quidem honestum, uerum hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore diuellere: qui fons est fraudũ, maleficiorum, scelerum omnium. itaq; si uir bonus habeat hãc uim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen eius irrepere, hac ui nõ utatur, ne si exploratum quidem habeat id omnino neminẽ unquã suspicaturũ. at si dares hanc uim M. Crasso, ut digitorum

percussione hæres posset scriptus esse, qui re uera nõ esset hæres; in foro, mihi crede, saltaret. homo autem iustus, et is, quem sentimus uirum bonũ, nihil cuiquã, quod in se transferat, detrahet. hoc qui admiratur, is se, quis sit uir bonus, nescire fatetur. at uero, si quis uoluerit animi sui complicatã notionẽ euoluere, iam se ipse doceat, eum uirũ bonũ esse, qui prosit, quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. quid ergo? hic nõ noceat, qui quodam quasi ueneno perficiat, ut ueros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat? nõ ergo faciat, dixerit quis, quod utile sit, quodq; expediatissimmo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum. hoc qui non didicerit, bonus esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, iudicẽ M. Lutatio Pythiæ fuisse, equiti R. sane honesto, cùm is sponsionem fecisset, NI bonus uir esset: itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturũ, ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicasset; aut statuisse uideretur uirum bonũ aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officijs, & laudibus cõtineretur. huic igitur uiro bono, quẽ Fimbria etiam, nõ modo Socrates, nouerat, nullo modo uideri potest quidquam esse utile, quod nõ honestũ sit. itaque talis uir nõ modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod nõ audeat prædicare. hæc, nõ ne est turpe, dubitare philosophos, quæ ne rustici quidẽ dubitẽt? à quibus natum est id, quod iam tritum est uetustate prouerbium: cũ enim fidem alicuius, bonitatemq; laudãt, dignũ esse dicũt, quicum in tenebris mices. hoc quã habet uim, nisi il

lam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere. uides ne igitur hoc prouerbio, neq; Gygi illi posse ueniam dari, neq; huic, quem paulo ante fingebam digitorũ percussione hæreditates omnium posse ad sese conuertere? ut enim, quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, aduersante etiã, & repugnante natura. at enim, cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum à spe Consulatus longe abesset, & septimum annum post Præturam iaceret, neq; petiturus unquam Consulatum uideretur, Q. Metellum, cuius Legatus erat, summum uirum, & ciuem, cũ ab eo Imperatore suo Romam missus esset, apud populũ R. criminatus est, bellum illum producere; si se Consulem fecissent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi R. redacturũ. itaque factus est ille quidem Cõsul, sed à fide iustitiaq; discessit, qui optimum, & grauissimum ciuẽ, cuius Legatus, & à quo missus esset, in inuidiã falso crimine adduxerit. nec noster quidem Gratidianus officio boni uiri functus est tum, cum Prætor esset, collegiumq; prætorium Tribuni pl. adhibuissent, ut res numaria de communi sententia constitueretur: Iactabatur enim tẽporibus illis numus, sic, ut nemo posset scire quid haberet. conscripserunt communiter edictum cum pœna, atq; iudicio, constitueruntq;, ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent. & cæteri quidem alius aliò: Marius à subsellijs in Rostra rectà: idq;, quod communiter compositum fuerat, solus edixit: et ea res (si quæ-

ris) ei magno honori fuit: omnibus uicis statuæ factæ sunt: ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cū id, in quo uiolatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnū uidetur: ut Mario præripere collegis, et Tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; Consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, ualde utile uidebatur. sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimā: aut illud, quod utile uidetur, turpe ne sit: aut si turpe est, ne uideatur esse utile. quid igitur? possumus ne aut illum Marium uirum bonum iudicare, aut hunc? explica, atq; excute intelligentiā tuam, ut uideas, quæ sit in ea species, forma, & notio uiri boni. cadit ergo in uirum bonum mentiri emolumenti sui causa, criminari, præripere, fallere? nihil profecto minus. est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tā expetendum, ut uiri boni et splendorem, & nomen amittas? quid est, quod afferre tantū utilitas ista, quæ dicitur, possit, quātum auferre, si boni uiri nomē eripuerit, fidem, iustitiāq; detraxerit? quid enim interest, utrum ex homine se conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? quid, qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam cōsequātur; non ne id faciunt, quod is, qui etiam socerū habere uoluit eum, cuius ipse audacia potens esset? utile enim uidebatur plurimum posse alterius inuidia: id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, nō uidebat. ipse autem socer in ore semper Græcos uersus

Euripidis de Phœnissis habebat: quos dicam, ut potero; incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si uiolandum est ius, regnandi gratia.
Violandum est: alijs rebus pietatem colas.

capitalis Eteocles, uel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? ecce tibi, qui Rex populi R. dominusq; omniũ gentiũ esse concupierit, idq; perfecerit. hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est: probat enim legum, et libertatis interitum, earumq; oppressionem tetram, & detestabilem, gloriosam putat. qui autem fateatur honestũ non esse in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tãto errore coner auertere? potest enim, dij immortales, cuiquam esse utile fœdissimum, & teterrimũ parricidium patriæ, quamuis, eo qui se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parens nominetur? honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic, ut hæc duo uerba inter se discrepare, sed tamẽ unum sonare uideantur. nunc abeo ad uulgi opinionem, quæ maior utilitas, quàm regnandi esse possit? nihil contra inutilius, ei qui id iniuste consecutus sit, inuenio, cum ad ueritatem cœpi reuocare rationẽ: possunt enim cuiquã esse utiles angores, solicitudines, diurni et nocturni metus, uita insidiarum periculorũq; plenissima? Multi iniqui, atq; infideles regno, pauci boni sunt, inquit Accius: at cui regno? quod à Tantalo, et Pelope proditum iure obtinebatur. nam quãto plures ei Regi

filar troppo sottile

putas, qui cum exercitu populi R. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatemq; nō modo liberam, sed etiam gentibus imperantem seruire sibi coegisset? hûc tu quas cōscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ uulnera? cuius autem uita ipsi potest utilis esse, cum eius uitæ ea conditio sit, ut, qui illā eripuerit, in maxima gratia futurus sit, et gloria? quòd si hæc utilia non sunt, quæ maxime uidentur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis, satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestū sit: quanquam id quidem cum sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio Cōsule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. cū enim rex Pyrrhus populo R. bellū ultro intulisset, cūq; de imperio certamen esset cum Rege generoso, ac potēte, perfuga ab eo uenit in castra Fabritij, eiq; est pollicitus, si præmium ei propósuisset, se, ut clam uenisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, et eū ueneno necaturum. hunc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq; eius factum à senatu laudatum est. atqui, si speciem utilitatis, opinionemq; quærimus, magnum illud bellum, perfuga unus, & grauem aduersarium imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitiū, quicum laudis certamē fuisset, eum nō uirtute, sed scelere superatum. utrum igitur utilius uel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis, fuit; uel senatui nostro, qui nunquā utilitatem à dignitate seiūxit, armis cum hoste certare, an uenenis? si gloriæ causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cū infamia. non igitur uti

morso di [illegible]

lis illa L. Philippi Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex S.C. liberauisset, ut eæ rursus uectigales essent, neq; ijs pecuniā, quam pro libertate dederāt, redderemus. est ei senatus assensus. turpe imperio: piratarum enim melior fides, quàm senatus. at aucta uectigalia: utile igitur. quousq; audebunt dicere, quidquam utile, quod non honestum? potest autem ulli imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorū, utile esse odium, et infamia? ego etiam cū Catone meo sæpe dissensi: nimis enim mihi uidebatur præfracte ærarium, uectigaliáq; defendere; omnia publicanis negare, multa socijs; cū in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus; eoq; magis, quòd illa ordinum coniunctio ad salutem Reip. pertinebat. male etiam Curio, cum causam Transpadanorū æquam esse dicebat; semper autē addebat, Vincat utilitas. potius diceret, nō esse æquam, quia non esset utilis Reip. quàm, cū æquam esse diceret, non esse utilem fateretur: plenus est sextus liber de officijs Hecatonis talium quæstionū: sit ne boni uiri, in maxima caritate annonæ familiā nō alere. in utranq; partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. quærit si in mari iactura faciēda sit, equi ne pretiosi potius iacturā faciat, an seruuli uilis. hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. si tabulā de naufragio stultus arripuerit, extorquebit ne eā sapiens, si potuerit? negat, quia sit iniurium. quid dominus nauis? eripiet ne suū? minime, non plus, quàm si nauigantem in altū eijcere de naui uelit, quia sua nō sit: quoad enim peruētū sit

eò, quò sumpta nauis est, nõ domini est nauis, sed nauigantium. quid, si in una tabula sint duo naufragi. hiq; sint sapientes, sibi uterq; rapiat, an alter cedat alteri? cedat uero, sed ei, cuius magis intersit uel sua, uel Reip. causa uiuere, quid, si hæc paria in utroq;? nullũ erit certamẽ; sed quasi in sorte, aut in micãdo uictus, alteri cedet alter. quid, si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium, indicet ne id magistratibus filius? nefas id quidẽ est: quin etiã defendat patrem, si arguatur. nõ igitur patria præstat omnibus officijs? immo uero: sed ipsi patriæ cõducit, pios habere ciues in parentes. quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater, silebit ne filius? immo uero obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiã: ad extremũ, si ad perniciẽ patriæ res spectabit, patriæ salutẽ anteponet saluti patris. quærit etiam, si sapiens adulterinos numos accipiet imprudẽs pro bonis, cũ id resciuerit, soluturus ne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius assentior. qui uinũ fugiens uẽdat sciens, debeat ne dicere? nõ necesse putat Diogenes, Antipater uiri boni existimat. hæ sunt quasi controuersiæ in iure Stoicorũ. in mancipio uendendo, dicenda ne uitia? non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili; sed hæc, mendacẽ esse, aleatorem, furacem, ebriosum, alteri dicenda uidetur, alteri non dicenda. si quis aurum uendẽs, aurichalcum se putat uendere, indicet ne ei uir bonus aurum illud esse, an emat denario quod sit millenarium? perspicuũ iã est, & quid mihi uideatur, et quæ sit inter eos philosophos, quos nominaui, cõtrouersia. pacta, et promissa

ſemper ne ſeruanda ſint, quæ nec ui, nec dolo malo (ut Prætores ſolent dicere) facta ſint? ſi quis medicamentũ cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq́;, ne illo medicamento unquam poſtea uteretur; ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot poſt inciderit in eũdem morbũ, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciẽdũ ſit, cum ſit is inhumanus, qui nõ concedat, uti, nec ei quidquã fiat iniuriæ? uitæ, et ſaluti conſulendum eſt. quid, ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum hæredem faciat, cũ ei teſtamento ſeſtertium millies relinquatur, ut ante quàm hæreditatẽ adeat, luce palàm in foro ſaltet, idq́;, ſe facturum promiſerit, quòd aliter eum hæredem ſcripturus ille nõ eſſet: faciat, quod promiſerat ille, nec ne? promiſiſſe nollem, et id arbitror fuiſſet grauitatis: ſed, quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hæreditate nihil ceperit: niſi forte eam pecuniam in Reip. magnum aliquod tẽpus contulerit, ut uel ſaltare eum, cum patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit. ac ne illa quidẽ promiſſa ſeruãda ſunt, quæ non ſunt ijs ipſis utilia, quibus illa promiſeris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturũ ſe eſſe dixit, quidquid optaſſet: optauit, ut in currum patris tolleretur: ſublatus eſt inſanus: ante quàm cõſtitit, ictu fulminis deflagrauit. quãto melius fuerat in hoc promiſſum patris non eſſe ſeruatum? quid, quod Theſeus exegit promiſſum à neptuno? cui cum tres optiones Neptunus dediſſet, optauit interitũ Hippolyti filij ſui, cum is patri ſuſpectus eſſet de nouerca; quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus. quid Aga

memnon? cũ deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natũ esset illo anno, immolauit Iphigeniá, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promissum potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. ergo & promissa nó facienda nonnunquam. Neq; semper deposita reddenda sunt. si gladiũ quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens; reddere peccatum sit, non reddere officium. quid, si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellũ inferat patriæ, reddes ne depositum? non, credo: facies enim cõtra Remp. quæ debet esse charissima sic multa, quæ natura honesta uidentur esse, temporibus fiũt non honesta. facere promissa, stare cõuentis, reddere deposita, cõmutata utilitate fiunt non honesta. ac de ijs quidem, quæ uidentur esse utilitatis contra iustitiam simulatione prudentiæ, satis, arbitror, dictum. sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem uersabimur, cũ docebimus, ea, quæ uidẽtur esse utilia, neque sunt, quàm sint uirtutis inimica. ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia; itemq; de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, et præstãtia cernitur; altera in conformatione, et moderatione continentiæ, & tẽperantiæ. utile uidebatur Vlyssi (ut quidam poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimũ auctorem talis de Vlysse nulla suspicio est) sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniæ militiam subterfugere uoluisse. non honestũ consilium: at utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare; et Ithacæ uiuere otiose

cum parentibus, cum uxore, cum filio . ullū tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cū trāquillitate hæc conferendum putas? ego uero istā contēnendam, & abijciendam; quoniā, quæ honēsta nō sit, ne utilem quidē esse arbitror: quid enim auditurū putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatiōe perseuerasset? qui, cū maximas res gesserit in bello, tamē hæc audiuit ab Aiace:

Cuiu' ipse princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulauit. ne coiret, institit.
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istiu' percepset malitiosam audaciam,
Fides sacratæ ius perpetuò falleret.

illi uero non modo cum hostibus, uerum etiā cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quā deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factaq; ueniamus. M. Attilius Regulus, cum Cōsul iterum in Africa ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autē patre Annibalis Amilcare, iuratus missus est ad senatū, ut, nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidā, rediret ipse Carthaginē. Is, cum Romam uenisset, utilitatis speciē uidebat: sed eam, ut res declarat, falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cū liberis; quam calamitatem accepisset in bello, cōmunē fortunæ bellicæ iudicātem, tenere cōsularis dignitatis gradū. quis hæc neget esse utilia? quid censes? magnitudo animi, & fortitudo negat. an locupletiores quæris auctores? harum enim est uirtutum propriū nil extimes-

ſcere omnia humana deſpicere, nihil, quod homini ac cidere poſſit, intolerandum putare: itaq; quid fecit? in ſenatum uenit: mandata expoſuit: ſententiam ne dicę ret, recuſauit: quàm diu iureiurando hoſtium tenere tur, nō eſſe ſe ſenatorem. atq; illud etiam: (ò ſtultum hominem, dixerit quiſpiā, & repugnātē utilitati ſuæ) reddi captiuos, negauit eē utile: illos enim adoleſcētes, & bonos duces, ſe iam confectum ſenectute. cuius cū ualuiſſet auctoritas, captiui retēti ſunt, ipſe Carthagi nem rediit, neq; eum charitas patriæ retinuit, nec ſuo rum. neq; uero tamen ignorabat ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed iuſiurā dum conſeruandum putabat. itaq; tum, cum uigilādo necabatur, erat in meliore cauſa, quā ſi domi ſenex ca ptiuus, periurus, & cōſularis remanſiſſet. at ſtulte, qui non modo non cenſuerit captiuos remittendos, uerum etiam diſſuaſerit. quo modo ſtulte? etiam ne, ſi Reip. cōducebat? poteſt autē, quod inutile Reip. ſit, id cuiquā ciui utile eſſe? peruertūt homines ea, quæ ſunt fundą menta naturæ, cum utilitatē ab honeſtate ſeiungunt: omnes enim expetimus utilitatē, ad eamq; rapimur; nec facere aliter ullo modo poſſumus: nā quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſime perſequatur? ſed quia nuſquā poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate, utilia reperire, propterea illa prima, & ſumma habemus, utilitatis nomen nō tā ſplēdidū, quàm neceſſarium ducimus. quid eſt igitur, dixerit quis, in iureiurando? num iratum timemus Iouē? at hoc quidem cōmune eſt omnium philoſophorum, non eorū modo, qui deū nihil habere ipſum negotij dicūt

& nihil exhibere alteri; sed eorũ etiam, qui deũ semper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquã nec irasci deum, nec nocere. quid autẽ iratus Iupiter plus nocere potuisset, quã nocuit sibi ipse Regulus? nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantã utilitatem peruerteret. an, ne turpiter faceret? primum minima de malis. num igitur tantum mali turpitudo ista habebit, quãtum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Accium, Fregisti ne fidem? neq; dedi, neq; do infideli cuiquam. quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamẽ dicimur. addunt etiam: quẽadmodum nos dicamus, uideri quædã utilia, quæ nõ sint; sic se dicere, uideri quædam honesta, quæ nõ sint: ut hoc ipsum uidetur honestum conseruãdi iurisiurandi causa ad cruciatũ reuertisse, sed fit nõ honestum, quia, quod per uim hostium esset actũ, ratũ esse nõ debuit. addunt etiã; quidquid ualde utile sit, id fieri honestũ, etiam si antea non uideretur. hæc ferè contra Regulũ. sed prima uideamus. Nõ fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque irasci solet, neq; nocere. hæc quidem ratio nõ magis cõtra Regulum, quã contra omne iusiurandum ualet. sed in iureiurando, nõ qui metu, sed quæ uis sit, debet intelligi: est enim iusiurãdũ affirmatio religiosa. quod autẽ affirmatiue, quasi deo teste, promiseris, id tenendũ est: iam enim nõ ad iram deorum, quæ nulla est, sed ad iustitiã, et ad fidẽ pertinet: nã præclare Ennius, O fides alma, apta pennis, & iusiurandum Iouis. qui igitur iusiurãdũ uiolat, is fidem uiolat. quam in Capitolio uicinã Iouis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione est, maiores nostri esse uoluerunt. at enim ne

iratus quidẽ Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus: certe, si nihil malũ esset, nisi dolere. id autem nõ modo non summũ malum, sed nec malum quidẽ esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. quorum quidẽ testem nõ mediocrem, sed haud scio an grauissimum, Regulũ nolite, quæso, uituperare: quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem Reip. qui retinẽdi officij causa cruciatum subierit uolũtarium? nam, quod aiunt minima de malis, id est ut turpiter potius, quàm calamitose: an est ullum maius malũ turpitudine? quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensiõis, quãta illa deprauatio, et fœditas turpificati animi debet uideri? itaq;, neruosius qui ista disserunt, solum audẽt malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamẽ non dubitant summum malum dicere. nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam,

idcirco recte à poeta dicitur, quia, cũ tractaretur Atreus, personæ seruiẽdũ fuit. sed si hinc sibi sumunt, nullam esse fidẽ, quæ infideli data sit: uideant, ne quæratur latebra periurio. est autem etiam ius bellicum, fidesq; iurisiurãdi sæpe hosti seruanda: quod enim ita iuratum est, ut mens deferẽtis conciperet fieri oportere, id obseruãdũ est; quod aliter, id si non fecerit, nullum periurium est: ut, si prædõibus pactum pro capite pretium nõ attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris: nam pirata nõ est ex perduellium numero definitus, sed cõmunis hostis omniũ. cum hoc nõ fides esse debet, nec iusiurandũ cõmune: nõ enim, falsum iurare, peierare est; sed, quod ex animi tui sen

tentia

tentia iuraueris, ſicut uerbis concipitur, more noſtro, id non facere, periurium eſt: ſcite enim Euripides;

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus uero nõ debuit conditiones, pactionesq; bellicas, & hoſtiles perturbare periurio: cum iuſto enim, et legitimo hoſte res gerebatur: aduerſus quẽ & totum ius fœciale, & multa ſunt iura cõmunia. quod ni ita eſſet, nũquã claros uiros ſenatus uinctos hoſtibus dedidiſſet. at uero T. Veturius, & Sp. Poſthumius, cum iterum Cõſules eſſent, quia, cum male pugnatũ apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub iugũ miſſis pacẽ cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: iniuſſu enim populi, ſenatusq; fecerant. eodemq; tempore T. Numitius, Q. Aemilius, qui tum Tribuni pl. erant, quòd eorum auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitum repudiaretur. atque huius deditionis ipſe Poſthumius, qui dedebatur, ſuaſor, et auctor fuit. quod itẽ multis annis poſt C. Mancinus: qui, ut Numãtinis, quibuſcum ſine ſenatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam L. Furius, & Sex. Attilius ex S.C. ferebant: qua accepta, eſt hoſtibus deditus. honeſtius hic, quã Q. Põpeius: quo, cum in eadem cauſa eſſet, deprecante, accepta lex nõ eſt. hic ea, quæ uidebatur utilitas, plus ualuit, quã honeſtas: apud ſuperiores utilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis auctoritate ſuperata eſt. at non debuit ratum eſſe, quod erat actum per uim. quaſi uero forti uiro uis poſſit adhiberi. cur igitur ad ſenatum proficiſcebatur, cũ præſertim de captiuis diſſuaſurus eſſet? quod maximum in eo eſt, id reprehenditis: non enim ſuo iu

dicio stetit; sed suscepit causam, ut esset indiciũ senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captiui profecto Pœnis redditi essent. ita incolumis in patria Regulus restitisset. quod quia patriæ nõ utile putauit, iccirco honestũ sibi & sentire illa, & pati credidit. nam quòd aiunt, quod ualde utile sit, id fieri honestum: immo uero, esse, nõ fieri: est enim nihil utile, quod idẽ nõ honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstãtius. sed ex tota hac laude Reguli, unũ illud est admiratione dignum, ꝙ captiuos retinendos censuerit. nam ꝙ rediјt, nobis nõ mirabile uidetur: illis quidem temporibus aliter facere nõ potuit: itaq; ista laus non est hominis, sed temporum: nullum enim uinculũ adstringẽdam fidem iureiurando maiores arctius esse uoluerunt. id indicãt leges in Duodecim tabulis, indicãt sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides; indicant notationes, animaduersionesq; Cẽsorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurãdo iudicabant. L. Manlio A. filio, cum Dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus pl. diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad Dictaturam gerendam addidisset. criminabatur etiã, quòd Titũ filium, qui Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. quod cũ audiuisset adolescẽs filius, negotiũ exhiberi patri, accurrisse Romã, & prima luce Põponij domũ uenisse dicitur. cui cum esset nũciatum; ꝙ illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit e lectulo, remotisq;

arbitris ad se adolescentē iussit uenire. at ille, ut ingressus est; confestim gladium distrinxit, iurauitq; se illum statim interfecturum, nisi iusiurādum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populū detulit: docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset: Manliū missum fecit: tantum temporibus illis iusiurādum ualebat, atq; hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomē inuenit: cuius tertio Consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati: magnus uir in primis: & qui nuper indulgens in patrem, idem acerbus, & seuerus in filiū. sed ut laudandus Regulus in conseruando iureiurādo, sic decem illi, quos post Cānensem pugnam iuratos ad senatum misit Annibal, in castra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de redimēdis captiuis impetrauissent, si nō redierunt, uituperādi. de quibus nō omnes uno modo: nam Polybius, bonus auctor inprimis, scribit, ex decē nobilissimis, qui tunc erāt missi, nouē reuertisse à senatu re nō impetrata; unū ex decē, qui paulo post, quā egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse: reditu enim in castra, liberatum se esse iureiurando interpretabatur: nō recte: fraus enim distringit, non dissoluit periuriū. fuit igitur stulta calliditas, peruerse imitata prudētiā. itaq; decreuit senatus, ut ille ueterator, et callidus uinctus ad Annibalē duceretur. sed illud maximū: octo hominū millia tenebat Annibal, nō quos in acie cepisset, aut qui piculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo, et Varrone Cōsulibus: eos sena

tus nō censuit redimendos,cum id parua pecunia fie=
ri potuisset;ut esset insitū militibus nostris aut uince=
re,aut emori.qua quidē re audita fractū animū An=
nibalis scribit idē,quòd senatus,populusq; R. rebus af
flictis tam excelso animo fuisset. sic honestatis cōpara
tione ea,quæ uidentur utilia,uincūtur. Acilius autē,
ille,qui græce scripsit historiā, plures ait fuisse, qui in
castra reuertissent,eadē fraude,ut iureiurādo libera=
rentur; eosq; à Censoribus omnibus ignominiis nota=
tos,sit iam huius loci finis : perspicuum est enim,quæ
timido animo,humili , demisso, fractoq; fiant, quale
fuisset Reguli factū,si aut de captiuis, quod ipsi opus
esse uideret,non quod Reipublicæ,censuisset, aut do=
mi remanere uoluisset;nō esse utilia, quia sunt flagi=
tiosa,fœda,& turpia. Restat quarta pars,quæ de=
core,moderatione,modestia,continētia,tēperantia con
tinetur.potest igitur quidquā esse utile, quod sit huic
talium uirtutū choro contrarium? atqui ab Aristippo
Cyrenaici,atq; Anniceriі philosophi nominati , omne
bonū in uoluptate posuerunt; uirtutemq; censuerunt
ob eam rem esse laudādā,quòd efficiens esset uolupta
tis.quibus obsoletis floret Epicurus , eiusdē ferè adiu=
tor,auctorq; sententiæ.cum his,uelis equisq;(ut dici=
tur)si honestatem tueri,ac retinere sentētia est, decer
tandum est:nā si nō modo utilitas,sed uita omnis bea
ta,corporis firma constitutione,eiusq; cōstitutionis spe
explorata(ut à Metrodoro scriptū est)continetur; cer
te hæc utilitas,& quidem summa(sic enim cēsent)cū
honestate pugnabit . nā ubi primum prudentiæ locus
dabitur?an,ut conquirat undiq; suauitates? quàm mi

ser uirtutis famulatus seruientis uoluptati? quod autẽ munus prudentiæ? an legere intelligenter uoluptates? fac nihil isto esse iucundius: quid excogitari potest tur pius? iam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorũ, laborumq; contemptio? quamuis enim multis in locis di cat Epicurus, sicut hic dicit, satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid cõsen taneũ sit ei dicere, qui bona uoluptate terminauerit, mala dolore; ut si illum audiam de continentia, et tem perantia. dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut aiunt; nam quo modo potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonũ in uoluptate? est enim temperãtia libidinum inimica, libidines autẽ cõ sectatrices uoluptatis. atq; in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiuersantur. prudentiam introducunt scientiam suppeditantẽ uoluptates, depellentem dolores. fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negli gendæ mortis, pepertiendiq; doloris. etiam temperantiam inducunt, nõ facillime illi quidem, sed tamẽ quo quo modo possunt: dicunt enim, uoluptatis magnitudi nem doloris detractione fieri. iustitia uacillat, uel iacet potius, omnesq; hæ uirtutes, quæ in cõmunitate cernũ tur, & in societate generis humani: neque enim boni tas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quàm amicitia, si hæc nõ per se expetãtur, sed ad uolu ptatẽ, utilitatẽ ue referantur. cõferamus igitur in pau ca: nã ut utilitatẽ nullã esse docuimus, quæ honestati esset cõtraria; sic omnem uoluptatem dicimus hone-

ſtati eſſe contrariam. quo magis reprehendendos Calli phonem, & Dinomachum iudico: qui ſe dirempturos controuerſiam putauerunt, ſi cum honeſtate uoluptatem, tãquam cum homine pecudem, copulauiſſent. nõ recipit iſtã coniunctionẽ honeſtas, aſpernatur, repellit. nec uero finis bonorum, & malorũ, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri, & tẽperari poteſt. ſed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus uerbis diſputata. nunc ad propoſitum. quemadmodum igitur, ſi quando ea, quæ uideretur utilitas, honeſtati repugnat, dijudicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum. ſin autem ſpeciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate cõiunctio: nam ut tribuamus aliquid uoluptati, condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

Habes à patre munus Marce fili, mea quidem ſententia, magnum: ſed perinde erit, ut acceperis. quanquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquã hoſpites, erunt recipiendi. ſed ut, ſi ipſe ueniſſem Athenas, quod quidẽ eſſet factum, niſi me de medio curſu clara uoce patria reuocaſſet, aliquãdo me quoque audires: ſic, quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea eſt, tribues his temporis, quantum poteris; poteris autem, quantum uoles. cum uero intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecũ propediem (ut ſpero) &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur mi Cicero; tibiq́; perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum, ſed multo fore chariorem, ſi talibus monimentis, præceptisq́; lætabere.